

Tijdschrift voor geschiedenis van stad en provincie Utrecht • 86^e jaargang • juni 2013 • losse verkoop €5,00

Oud Utrecht 3

hart voor historie en cultureel erfgoed in de provincie Utrecht

Utrecht en de Koude Oorlog

ontwerp
van
communicatie

info@jeroentirion.nl

GRESNIGT
&
VAN KIPPERSLUIJS
Advocaten

Gresnigt & Van Kippersluis Advocaten is een advocatenkantoor met vestigingen in Utrecht, IJsselstein, Woerden en Deventer.

De juridische dienstverlening kenmerkt zich door een gedegen aanpak en een persoonlijke benadering. Op deze wijze is Gresnigt & Van Kippersluis Advocaten al meer dan vijftig jaar met recht een goede partner.

Voor meer informatie: mr J.J. Degenaar, Biltstraat 97, Utrecht
(030 - 231 66 31) of www.gvk-advocaten.nl

de lantaarn spreekt

wandel- en vaarroutes langs
de Utrechtse grachten

Onder deze titel presenteert Vereniging Oud-Utrecht ter gelegenheid van het 90-jarige jubileum een gids met teksten en foto's van alle Utrechtse lantaarn-console's. Op zaterdag 16 maart vanaf 12.00 uur wordt het boekje feestelijk ingeluid met bootvaarten en wandelingen. U bent daarbij van harte welkom. U hoort nog van ons!

De kracht in vellen offset

Roto Smeets

Een bedrijf dat vecht voor de successen van zijn opdrachtgevers. Roto Smeets GrafiServices is gespecialiseerd in vellen offset en bedient zijn nationale en internationale opdrachtgevers vanuit twee locaties. Van advies tot persoonlijke begeleiding van pre-media, nabewerking, pre-distributie tot distributie.
Strong, sharp, safe & fast.

GrafiServices

Utrecht

T 030 - 282 28 22

Eindhoven

T 040 - 250 50 00

www.rsgrafiservices.nl

rsgrafiservices@rotosmeets.com

Roto Smeets GrafiServices is onderdeel van Roto Smeets Group.

 VAN ZOELLEN
AANNEMERSBEDRIJF

Uw aannemer:

- flexibele organisatie
- uitstekende prijs/kwaliteit verhouding
- tevreden klanten bepalen ons succes
- wij doen wat we zeggen
- grote betrokkenheid bij klant en project
- wij maken bouwen voor de opdrachtgever tot een feest

Meer weten? Bezoek onze website www.vanzoelen.nl

aannemersbedrijf van Zoelen bv
Nevadadreef 58, Utrecht
tel 030 - 263 11 11

Inhoud

60

Maarten van Rossem

Een korte schets van de Koude Oorlog,
in het bijzonder in Europa

66

Mark Traa

Als ratten in de val
Hoe Utrecht zou worden beschermd tegen de Russen

72

Douwe Koen

Blokhoofden en noodwachters
Over de Bescherming Bevolking in Utrecht

78

Leen Dorsman

Marietje van Winter en de Koude Oorlog
Contact met het Oostblok 1

80

Maurice van Lieshout

Geheime operaties van 'grijze muizen'
De Nederlandse stay behind-organisatie tijdens de Koude Oorlog

86

Gijs Schreuders

De Utrechtse CPN in de Koude Oorlog

93

Marvin Kerkhoven

De integratie van Hongaarse vluchtelingen in Utrecht

98

Kees Volkers

Vliegbasis Soesterberg: Utrechts bolwerk tegen de Russen

104

Huib Leeuwenberg

Oost-Europese interesse voor het Rijksarchief in Utrecht
Contact met het Oostblok 2

106

Agenda en berichten

Utrecht en de Koude Oorlog

Wat merkten Utrechtse burgers van de vijandschap tussen West en Oost die vanaf eind jaren veertig tot diep in de 20e eeuw de mondiale verhoudingen bepaalde? Waarschijnlijk meer dan we nu denken, zeker nadat er een nucleaire wapenwedloop ontstond die momenten kende dat de machthebbers slechts een handlenge verwijderd leken van de fatale rode knop. Vooral in de jaren vijftig, zo blijkt uit de documenten die auteurs voor dit nummer onderzochten, werd de dreiging van een Russische inval of een nucleaire bomaanval zeer serieus genomen. En tot ver in de jaren zeventig waren honderden inwoners van stad en provincie dagelijks bezig met die Koude Oorlog: als bestuurders en ambtenaren die rampenscenario's en evacuatieplannen opstelden, als burgers die oefeningen hielden in rampenbestrijding en hulpverlening, als vrijwilligers die vluchtelingen opvingen, als bouwvakkers die schuilkelders aanlegden en als geheim agenten die het verzet voorbereidden in geval de Russen binnen zouden vallen.

De geleidelijke normalisering van de verhoudingen op mondiaal niveau wordt weerspiegeld in de relatie van Utrechtse tot de 'vijand' in eigen volk, de leden van de Communistische Partij Nederland. Werden ze direct na de oorlog nog bejubeld als verzetshelden, al snel golden ze als vertegenwoordigers van het Rode Gevaar en tot slot werden ze beschouwd als fatsoenlijke democraten die opkwamen voor het lot van arbeiders en kansarmen. Goed en kwaad vielen steeds minder meer vanzelfsprekend samen met West versus Oost. Ook in Utrecht werd gedemonstreerd tegen de NAVO wegens de steun aan dictatoriale Zuid-Europese regimens en tegen de VS wegens de verwoestende oorlog in Vietnam.

Er is weinig in stad en landschap dat nog herinnert aan de Koude Oorlog. Gelukkig blijven nu enkele laatste restanten - schuilkelders in het Centraal Station en Lunetten, gebouwen en bunkers op de voormalige Vliegbasis Soesterberg - als erfgoed van die tijd bewaard.

De redactie

□ OMSLAG: OEFENING DOOR DE OPRUIM- EN REDDINGSDIENST VAN DE AFDELING UTRECHT VAN DE BB BIJ EEN FLAT IN AAN-
BOUW AAN DE BURG. NORBRUISLAAN. FOTO F.F. VAN DER WERF | HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

Een korte schets van de Koude Oorlog, in het bijzonder in Europa

Openingszitting van de conferentie in Potsdam, 19 juli 1945. De Amerikaanse president zit links op de voorgrond met zijn rug naar de camera. Aan de rechterkant van de tafel Joseph Stalin, secretaris-generaal van de Communistische Partij van de Sovjet-Unie, aan de overkant in het midden de Britse premier Winston Churchill.

□ UNITED STATES NATIONAL ARCHIVE

Verschillende schuilkelders in Utrecht herinneren nog aan de 'Koude Oorlog', de naoorlogse periode waarin Oost en West vooral vijandig tegenover elkaar stonden en een wapenwedloop voerden die soms fatale gevolgen leek te krijgen. Het definitief einde van de Koude Oorlog kwam pas in 1991, maar de allerkoudste jaren waren al halverwege de jaren zestig voorbij.

Elke eerste maandag van de maand klinkt precies om twaalf uur het morbide geluid van de sirene. Juist op dat moment hoeven we ons daarover geen zorgen te maken, omdat dan alleen gekeken wordt of de installatie nog werkt. Mocht de sirene op een ander tijdstip van zich laten horen, dan gaat het om een ernstige calamiteit. Die zal echter nooit zo ernstig zijn als de mogelijke ramp waaraan we die sirene te danken hebben: een nucleair bombardement dat tijdens de Koude Oorlog als een reële mogelijkheid gold. Vanuit dat perspectief is het geluid van de sirenes beklemmend cultureel erfgoed.

Wederzijdse paranoia

De Koude Oorlog, het politieke en strategische conflict tussen de Verenigde Staten en hun bondgenoten en het Sovjetblok, domineerde ruim veertig jaar de mondiale verhoudingen, van 1947 tot 1989. De Koude Oorlog werd primair veroorzaakt door het militaire verloop van de Tweede Wereldoorlog. Dat valt goed te zien aan de loop van het IJzeren Gordijn. Die valt namelijk precies samen met de militaire demarcatielijn tussen de westelijke strijdkrachten en het Rode Leger na de Duitse capitulatie. Oost en West konden het na enige jaren van moeizaam onderhandelen niet eens worden over de toe-

Door de Catechetical Guild Education Society of St. Paul, Minnesota in 1947 verspreid pamflet. Dit stripverhaal werd in een oplage van 4 miljoen exemplaren via kerkelijke groeperingen door de hele V.S. verspreid.

'Glorie aan het volk van de Sovjet-Unie, pionier van de ruimte'. De raketten verwijzen naar het Vostok-ruimtevaartprogramma. De Vostok 1 (1961) had Joeri Gagarin aan boord, de eerste mens in de ruimte. De ruimtewedloop tussen de V.S. en de Sovjet-Unie speelde een belangrijke rol in de Koude Oorlog.

□ SCOTT SOVIET MILITARY COLLECTION UK LIBRARIES

Voorbeeld van een zgn. 'ijzeren noodvoorraad' levensmiddelen

(Hoeveelheden per persoon, voldoende voor 10 tot 14 dagen)

Levensmiddelen	Hoeveelheid	Houdbaarheid	Wijze van bewaren
1. Biscuits, luchtdicht verpakt	1000 g	1 jaar	droog en koel
2. Rijst, macaroni of spaghetti (verpakt; rijst evt. in sloopje)	1000 g	1 jaar	koel, droog, donker, lichtig
3. Gecondenseerde melk in blik, zonder suiker	4 blikjes	enkele jaren	koel
4. Aardappelmeel of maizena, verpakt ¹⁾	1000 g	1 jaar	luchtig
5. Suiker in glas of bus	1000 g	onbepikt	koel en droog
6. Slaolie in fles	750 g	onbepikt	koel en donker
7. Groene erwten (in sloopje)	1000 g	1 jaar	droog
8. Soep in blik ²⁾	1 ltr.	lange tijd	donker, droog, koel
9. Vruchtensap in blik ²⁾	$\frac{1}{2}$ ltr.	lange tijd	donker, droog, koel
Eventueel aan te vullen met:			
10. Conserven in blik, vlees, vis (geen zgn. halfconserven als vis in saus, azijn of gelei)	450 g	onbepikt	
11. Bouillonblokjes in blik		idem (mits droog en ongeopend)	koel en droog

¹⁾ ²⁾ Zie blz. 28

27

Voorbeeld 'ijzeren noodvoorraad' uit Toelichting op de wenken voor de bescherming van uw gezin en uzelf, uitgave Bescherming Bevolking 1961.

□ PARTICULIERE COLLECTIE

komstige inrichting van Europa, en meer in het bijzonder die van Duitsland, en raakten vervolgens gevangen in een wederzijdse paranoia, die tenslotte de hele wereldpolitiek in zijn greep kreeg.

Nadat het Rode Leger in de vroege zomer van 1943, een jaar voor D-Day, de Wehrmacht had verslagen, bezette het in de volgende twee jaar geheel Oost- en Centraal-Europa en een groot deel van de Balkan. Al tijdens de oorlogsjaren was voor de goede verstaander duidelijk dat Stalin vond dat de door het Rode Leger bezette naties tot de invloedssfeer van de Sovjetunie zouden moeten behoren. Probleem daarbij was dat die naties daar nu juist niets voor voelden, zodat Stalin zijn plannen alleen kon realiseren door op nietsontziende en dus volstrekt ondemocratische wijze op te treden tegen de plaatselijke politieke elites. Dat was velen, die meenden dat de Tweede Wereldoorlog werd gevoerd teneinde de democratie en de menselijke waarden te herstellen, een doorn in het oog.

Voor de Amerikanen protesteerden na afloop van de oorlog tegen de door de Russen gehanteerde methoden. Die protesten bevatten een aanzienlijke dosis hypocrisie, omdat ook de Engelsen en Amerikanen weinig zachtzinnig optraden als hun strategische belangen in het geding waren. Stalin was een schurk en zijn regime gebruikte gruwelijke methoden, maar dat wil niet zeggen dat de Sovjetunie geen legitieme veiligheidsbelangen had. Rusland was immers binnen drie decennia tweemaal aangevallen door Duitsland en had een begrijpelijk verlangen naar een soort bufferzone tussen zichzelf en de Duitse erfvijand.

De mythe van Jalta

De leiders van de Grote Mogendheden kwamen in 1945 tweemaal bijeen. Eerst in Jalta op de Krim, toen Duitsland nog niet had gecapituleerd. Daar maakten de Amerikanen geen fundamenteel bezwaar tegen de Russische

strategische wensen, omdat zij de Russen nog nodig dachten te hebben in de strijd tegen Japan. Zo ontstond later de mythe dat Oost- en Centraal-Europa in Jalta lichtzinnig waren weggegeven aan Stalin. Daar was geen sprake van, ze hadden niks te geven, die gebieden waren bezet door het Rode Leger.

Een paar maanden later, Roosevelt was ondertussen overleden en opgevolgd door Truman, troffen de Grote Drie (de Sovjetunie, de VS en Engeland) elkaar in Potsdam na de Duitse nederlaag. Daar begonnen de grote meningsverschillen al duidelijk zichtbaar te worden. Men werd het daar vooral eens over het feit dat men het niet eens was. In de volgende maanden en in 1946 werd over de afwikkeling van de oorlog langdurig en moeizaam onderhandeld door de voormalige bondgenoten in de strijd tegen Duitsland, die in dat proces langzaam en aarzeland van bondgenoten tot vijanden werden.

De wederzijdse irritaties zijn wel te begrijpen. De Amerikanen hadden geen begrip voor het immense nationale trauma dat de Sovjetunie tussen 1941 en 1944 had opgelopen en de Sovjetleiders begrepen niet dat zij de Amerikaanse achterdocht versterkten door voortdurend te proberen bij de onderhandelingen het onderste uit de kan te halen.

Vanaf het eind van 1945, maar vooral in de loop van 1946 groeide bij de Amerikaanse regering de overtuiging dat de Sovjetunie helemaal niet in goed vertrouwen onderhandelde. De Sovjetunie had agressieve plannen, zij was op de lange termijn uit op de vernietiging van de VS en hoopte op korte termijn haar invloedssfeer in Europa te vergroten, zo meende men in Washington. Daarbij zou zij gebruik kunnen maken van de grote communistische partijen in diverse West-Europese landen.

Goed versus Kwaad

Uiteindelijk was de dramatische situatie in Griekenland, begin 1947, de katalysator bij de formulering van een grotendeels nieuwe Amerikaanse buitenlandse politiek. Griekenland had te maken met een communistische guerrillabeweging, die overigens gesteund werd door het Joegoslavische regime en niet door Stalin. Griekenland was in de eerste jaren na de oorlog gesteund

Door de Socialistische Jeugd georganiseerde demonstratie tegen de NAVO op de Kromme Nieuwegracht te Utrecht, in het kader van de Vredesweek september 1969.

□ FOTO UTRECHTS NIEUWSBLAD | HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

door Engeland, maar de Engelse regering zat zo krap in de financiën dat zij de Amerikaanse regering meedeelde met de hulp te moeten stoppen. Het Amerikaanse ministerie van Buitenlandse Zaken zag dit als een unieke kans om zowel de confrontatie met de Sovjetunie aan te gaan als haar engagement met het benarde Europa te tonen. Op 12 maart 1947 sprak Truman de naar hem genoemde Doctrine uit waarin hij de naties van de wereld voor de keuze stelde tussen democratie en dictatuur, wit en zwart, goed en kwaad. Dat de Sovjetunie het kwaad was, sprak voor zich. Deze *Truman Doctrine* was het officiële begin van de Koude Oorlog. Een paar maanden later kwamen de Amerikanen met het *Marshall Plan*, dat beoogde het geruïneerde Europa op de been te helpen. Als reactie richtten de Russen in Oost-Europa de *Kom-inform* op. Zo kreeg de blokvorming in Europa steeds duidelijker contouren. In de volgende jaren kreeg het conflict haast apocalyptische trekken.

Bizarre wapenwedloop

Begin 1948 namen de communisten de macht over in Tsjechoslowakije. Dat veroorzaakte een schok in West-Europa: waren de communisten in West-Europa daar wellicht ook toe in staat? In 1947 en 1948 werden de communisten overal in West-Europa verwijderd uit het openbaar bestuur. Een paar maanden later begonnen de Russen aan de blokkade van Berlijn. Na bijna een jaar moest Stalin in Berlijn bakzeil halen, omdat de geallieerden Berlijn door de lucht hadden bevoorraadt. De Benelux-landen, Engeland en Frankrijk hadden begin 1948 het *Pact van Brussel* gesloten. Dat werd de *North Atlan-*

tic Treaty Organization (NATO) toen de VS zich er in april 1949 bij aansloten. De NATO werd niet opgericht, omdat de bondgenoten daadwerkelijk op korte termijn een aanval op West-Europa verwachtten, wel om duidelijk te maken dat de VS bereid waren onder de nieuwe omstandigheden de veiligheid van West-Europa te garanderen. In de volgende jaren stapelden de onzekerheden zich verder op. In de zomer van 1949 werd duidelijk dat de Sovjetunie een atoombom tot ontploffing had gebracht. De VS waren hun monopolie kwijt en dat leidde in de volgende decennia tot een bizarre nucleaire wapenwedloop. Eind 1949 werd duidelijk dat de communisten de Chinese burgeroorlog hadden gewonnen en het jaar daarop viel Noord-Korea Zuid-Korea aan en besloten de

In de jaren zeventig lijken tegenstanders van de NAVO zich in ons land nadrukkelijker te laten horen dan voorstanders. Affiche van de Bond voor Dienstplichtigen voor een manifestatie waarop ook de Eindhovense Toneelwerkgroep Proloog optreedt.

□ COLLECTIE IISG, AMSTERDAM

'Ik ben voor vrede en ontwapening'. Uit deze spotprent van het karikaturistencollectief 'Krukyniksy' blijkt dat de Koude Oorlog in 1979 nog niet voorbij is.

□ [HTTP://03VARVARA.WORDPRESS.COM](http://03VARVARA.WORDPRESS.COM)

Amerikanen in dat conflict te interveniëren. Zij zetten hun bondgenoten stevig onder druk om ook een bijdrage te leveren en dat leidde tot een beperkte Nederlandse deelname aan het conflict. Het waren zonder enige twijfel de allerkooldste, of juist de allerwarmste jaren van de Koude Oorlog.

Bescherming Bevolking

In die jaren besloot de Nederlandse regering dat de burgerbevolking zou moeten worden beschermd in het geval van een mogelijk nucleair conflict. Voorbeeld was het optreden van de Engelse overheid ten tijde van de Blitz. Zo kwam in 1952 de Bescherming Bevolking (BB) tot stand (zie ook het artikel van Douwe Koen in dit nummer). 'Vrijwillige' hulpverleners, schuilkelders en voorlichting moesten de Nederlandse burger bescherming bieden. In 1961 distribueerde de overheid meer dan drie miljoen brochures waarin advies werd gegeven wat te doen in geval van een nucleaire aanval. De teneur van deze *Wenken* was dat het allemaal erg mee zou vallen mits de burgers op tijd met een nat doekje over het hoofd onder hun bureau zouden gaan zitten. Kennelijk hadden de schrijvers van de *Wenken* nooit iets gelezen over de effecten van de (kleine) atoombomben op Hiroshima en Nagasaki. Het zou ook handig zijn als alle burgers een kleine voedselvoorraad zouden aanleggen in hun kelder. Bij lezingen is mij gebleken dat tal van oudere Nederlanders dat noodrantsoen nog steeds koesteren; je kunt maar nooit weten. Nog voor de Koude Oorlog definitief was afgelopen werd de BB in 1986 opgeheven. Over het enigszins komische erfgoed van de BB wordt gewaakt door de *Stichting Nationale Collectie Bescherming Bevolking*.

Berlijnse muur

Na de dood van Stalin in maart 1953 kwam in Korea een wapenstilstand tot stand. Vrede is daar tot op de dag van vandaag niet gesloten. In de volgende decennia wisselde de intensiteit van de Koude Oorlog. Nu eens liepen de spanningen op, dan weer was er jarenlang sprake van ontspanning. In 1955 kwamen de leiders van de Grote Mogendheden voor het eerst sedert 1945 in goede sfeer bijeen in Genève en creëerden zo de *Spirit of Geneva*. In Genève werd niets van betekenis tot stand gebracht, maar de gang van zaken bevestigde wel de blijvende tweedeling van Duitsland en Europa. Dat werd eens te meer duidelijk in het jaar daarna, toen de Amerikanen de gewelddadige repressie van de opstand van het Hongaarse volk door het Rode Leger over hun kant lieten gaan.

Er was nu nog maar één controversiële kwestie in Europa: de toekomst van Berlijn, in feite het enige gat in het IJzeren Gordijn. Door dat gat ontsnapten dagelijks honderden, meest hooggeschoolde Oost-Duitsers naar de Bondsrepubliek, die het economisch voor de wind ging. Het gevolg was de blijvende instabiliteit van de Deutsche Demokratische Republik.

Eind 1958 kondigden de Russen aan de status van de stad te willen veranderen. Als de westelijke bezetters van de stad niet wilden meewerken, zouden zij het DDR-regime de controle over de toegang tot de stad in handen geven. De Amerikanen, Engelsen en Fransen voelden daar niets voor. Deze patstelling dreigde in 1961 tot een confrontatie te leiden tot de Russen besloten Oost-Berlijn met een muur van het westen af te sluiten, daarmee eigenlijk toegevend dat het Oostblok de facto een grote gevangenis was.

Op de rand van de afgrond

Een jaar later volgde de spannendste crisis van de Koude Oorlog. De Amerikanen ontdekten in oktober 1962 dat de Russen bezig waren raketten voor de middellange afstand, uitgerust met kernkoppen, op Cuba te installeren, terwijl ze uitdrukkelijk beloofd hadden dat niet te doen. De Amerikanen eisten afbraak van de installaties en zetten aanvankelijk in op een blokkade van het eiland,

zodat de Russen geen nieuw materiaal konden aanvoeren. Een nucleair conflict leek mogelijk als de Russen niet akkoord gingen met de Amerikaanse eisen. Na concessies van beide kanten, waarbij de Amerikaanse grotere deels geheim bleven, keerde de wereld terug van de nucleaire afgrond.

Beide partijen waren geschrokken van hun oefening in *brinkmanship*. Dat had tot gevolg dat de onderlinge contacten werden geïntensiveerd en een lange periode van détente aanbrak. Hoogtepunten daarin waren het *Strategic Arms Limitation Treaty* (SALT), dat de VS en de Sovjetunie in 1972 sloten ter beperking van de nucleaire wapenwedloop en het *Verdrag van Helsinki* (1975), waarin eindelijk de hele Europese orde zoals die na de Tweede Wereldoorlog was gegroeid, in der minne werd geschikt. De neiging tot détente werd bovendien versterkt doordat de Amerikanen meer dan een decennium volledig gepreoccupeerd waren met hun heilloze interventie in Vietnam. Vier jaar later was het afgelopen met de détente. De onderlinge verhoudingen waren al enige tijd verslechterd en toen deed de Russische bezetting van Afghanistan voor de Amerikanen de deur dicht.

Reagan en Gorbatsjov

Ronald Reagan, die zijn presidentschap startte in januari 1981, zocht vervolgens de retorische confrontatie met de Sovjetunie en besloot bovendien het Amerikaanse militaire apparaat sterk uit te breiden. Dat was zonde van het geld, want anders dan vele conservatieve Amerikanen beweerden, was de Sovjetunie militair helemaal niet sterker dan de VS. In feite was de schijnbaar imposante Sovjetunie, een van de twee mondiaal opererende supermogendheden, een vermolmd wrak. Van economische groei was al jaren geen sprake meer en de plan-economie was volledig vastgelopen in bureaucratische disfunctie. Dat het systeem in al zijn voegen kraakte, was de economische managers wel bekend. Nu was de vraag of het Politbureau bereid was deze structurele problemen aan te pakken. Na een wonderlijke reeks van afgetakelde bejaarden koos het Politbureau in 1985 de relatief jonge en idealistische hervormer Gorbatsjov tot leider van de Sovjetunie.

Jongleur op de Berlijnse Muur, 16 november 1989.

□ FOTO YANN FORGET | WIKIMEDIA COMMONS

Gorbatsjov was een echte communist die heilig geloofde dat een hervormde Sovjetunie beter zou functioneren dan het westen. In de volgende jaren beëindigde hij de Koude Oorlog en de Russische bezetting van Oost-Europa (1989), vanzelfsprekend met de hartelijke instemming van Reagan. Het geld dat zo vrij zou komen, wilde Gorbatsjov in de Russische economie investeren. Daar kwam het niet van, het enorme bureaucratische apparaat bleek niet te hervormen en de deelrepublieken kozen voor een zelfstandig bestaan. In december 1991 werd de Sovjetunie opgeheven. De Koude Oorlog was definitief voorbij, maar had eigenlijk al vanaf halverwege de jaren zestig zijn aanvankelijke urgentie verloren.

Mogelijke nucleaire doelen in Utrecht e.o., afkomstig uit de 'Nationale Militaire Onderstelling' van 23 april 1963. Nr. 22 is het Oorlogshoofdkwartier Hilversum, nr. 30 het Verkeerscentrum Utrecht, nr. 31 Vliegveld Soesterberg, nr. 32 Oorlogshoofdkwartier Driebergen, nr. 35 Brug bij Vianen en nr. 36 Brug bij Culemborg.

□ HET UTRECHTS ARCHIEF

Als ratten in de val

Hoe Utrecht zou worden beschermd tegen de Russen

We mogen natuurlijk allemaal blij zijn dat de Koude Oorlog nooit is uitgemond in een Derde Wereldoorlog. Dat geldt misschien wel bij uitstek voor Utrechters. Uit voorheen geheime documenten blijkt dat de militaire en ambtelijke top verwachtte dat zij allemaal van de aardbodem zouden worden weggevaagd.

Het is fijn wonen in Utrecht. Mooie stad, prachtige provincie. Maar decennialang heeft de Haagse ambtelijke en militaire top in angst geleefd dat al dat moois in een oogwenk van de aardbodem zou kunnen verdwijnen. Na een nucleaire aanval van het Warschaupact zou er van de stad en de provincie niet veel meer dan een rokende krater resteren. Honderdduizenden mensen zouden omkomen. Tenminste, zo was de verwachting. Gedurende de gehele Koude Oorlog zijn honderden, misschien wel duizen-

den ambtenaren druk geweest met het maken van draaiboeken en scenario's voor als het Rode Leger daadwerkelijk zou komen. Op basis van de verwachtingen die de legertop had over aard en omvang van de invasie werden plannen gemaakt om zo veel mogelijk burgers, hoogwaardigheidsbekleders en waardevolle spullen in veiligheid te brengen. In het diepste geheim, uiteraard. Die gelukkig nooit uitgevoerde plannen zijn na de val van de Muur uit overheidskluizen gehaald en in archieven beland. Nu kunnen we dan eindelijk beoordelen hoe we ons teweer hadden gesteld tegen de oprukkende communistische horden. En het is al gezegd: Utrecht werd nu niet bepaald als een *safe haven* beschouwd.

Leidseveer als grondnulpunt

Niets illustreert dat treffender dan een grote landkaart die zich in Het Utrechts Archief bevindt. Het is een gewone wegenkaart, zo eentje die je in een tankstation koopt. Met viltstift heeft iemand

(we weten niet wie of wanneer) er cirkels op getekend. In het midden van elke cirkel bevindt zich een potentieel doelwit van een mogelijke Russische kernaanval. In het gebied eromheen wordt dodelijke nucleaire *fall-out* verwacht. Natuurlijk is er een cirkel getrokken rond vliegbasis Soesterberg, maar ook rond de militaire hoofdkwartieren in Driebergen en Hilversum en de bruggen bij Vianen en Culemborg. Wat meteen opvalt: de cirkels overlappen elkaar. Zó veel zelfs, dat vrijwel de gehele provincie onder de cirkels verscholen gaat. Als de Russen alles zouden vernielen wat ze konden vernielen, dan was er voor de provincie geen redden meer aan.

Dat gold zeker ook voor de stad Utrecht. Uit documenten van de legerleiding in Den Haag blijkt dat er in de jaren zestig rekening mee werd gehouden dat er een atoombom van 50 kiloton - die van Hiroshima was 15 kiloton - kon vallen op de stad, om precies te zijn op het Leidseveer (tegenwoordig vlakbij Hoog Catharijne). Naar inschatting van de Nederlandse militaire top zouden de Russen die locatie als 'grondnulpunt' gebruiken - als richtpunt voor hun bommenlast. De hele stad zou dientengevolge in een oogwenk in een smeulende puinhoop zijn veranderd. Iedereen zou reddeloos verloren zijn. Of toch niet?

Net als in andere delen van het land werden in Utrecht evacuatieplannen gemaakt. Als hen nog tijd zou zijn gegund, dan zouden grote groepen burgers in veiligheid kunnen worden gebracht. Ook Utrecht kreeg een *Provinciale Evacuatiecommissaris*. Die werd belast met de ontwikkeling van draaiboeken om in korte tijd mensenmassa's te verplaat-

H. GROTE STEDEN.

1. UTRECHT.

a. Omvang van het te ontruimen gebied.

Tot een straal van 2.750 m rond het vermoedelijke grondnulpunt. (Totaal ca. 217.000 personen).

b. Aard van de voorbereiding.

Tot in details voor wat betreft de regeling van de ontruiming, het transport en de eerste onderbrenging; te doen uitwerken door de burgemeesters en doen vastleggen in plannen een en ander in overleg met de hierbij betrokken diensten.

Onderbrenging buiten 6.000 m van het vermoedelijke grondnulpunt.

ZEER GEHEIM

- 6 -

Uit richtlijnen voor verplaatsing van de bevolking, hoofdkwartier generale staf, juli 1962.

□ MINISTERIE VAN DEFENSIE / CENTRAAL ARCHIEVENDEPOT | HOOFDKWARTIER GENERALE STAF

sen, weg uit het schootsveld. Die draaiboeken waren geheim. Natuurlijk om de Russen niet wijzer te maken, maar ook om de burgerij niet al in vredestijd de stuipen op het lijf te jagen.

Want het was niet niks wat er ten burele van departementen, provincies en gemeenten werd uitgedacht. De evacuatieplannen kregen een onwaarschijnlijke mate van gedetailleerdheid, ook die van Utrecht. In een *Vervoersplan voor de preventief te ontruimen gebieden in de provincie Utrecht* uit 1958 valt bijvoorbeeld te lezen dat in Huis ter Heide elk kwartier een bus met evacués zou moeten vertrekken vanaf een verzamelplaats aan de Rembrandtlaan, richting opvangadressen in De Bilt en Bilthoven. De te volgen route werd exact aangegeven, tot op de straat nauwkeurig. In de trein van Den Dolder naar Baarn zouden honderd extra plaat-

sen voor evacués worden gereserveerd. In Soesterberg (waar de inwoners in een cirkel van drie kilometer rond de vliegbasis zouden moeten vertrekken) zouden twaalf bussen worden ingezet om in een pendeldienst 2.500 evacués af te voeren. Vier vrachtwagens werden toegewezen voor transport van matrassen en beddengoed. Niets werd aan het toeval overgelaten. De opgetrommelde buschauffeurs zouden vooral uit de stad Utrecht afkomstig zijn, en dus wat minder routevast in de provincie. Geen nood, aldus de evacuatiecommissaris: er zouden plaatselijke padvinders kunnen meerijden om hen de weg te wijzen.

Zinloze volksverhuizing

Werkelijk formidabele problemen met een massale volksverhuizing zouden zich natuurlijk gaan voordoen wanneer de

Belangrijk doelwit voor een Sovjet-aanval zou ook de NAVO Commandobunker aan het Servaasbolwerk kunnen zijn. Deze bunker (30 x 35 meter) van drie meter dik gewapend beton is door de Duitsers tijdens de Tweede Wereldoorlog als communicatiecentrum gebouwd. De bunker werd voorzien van een bakstenen 'schil' die een gewoon gebouw suggereert. Ook na de oorlog werd de bunker door de NAVO, de Militaire Inlichtingendienst en KPN Telecom (tot 2000) gebruikt als communicatiecentrum. De foto is genomen in 2004, kort voor de (langdurige en moeizame) sloop waarna ter plekke het appartementencomplex 'Het Bolwerk' werd opgetrokken.

□ FOTODIENST HUA | HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

stad Utrecht preventief zou moeten worden ontruimd. Maximaal 217.000 Utrechtenaren zouden het platteland op worden gestuurd. Het laat zich raden dat dit een onvoorstelbare chaos zou opleveren, te meer omdat de betrokkenen pas op het laatst zou worden verteld waar ze naartoe zouden moeten. Het geduldige papier beloofde een ordentelijke, bijna ontspannen verhuizing. Maar de werkelijkheid zou zich ongetwijfeld aan geen enkel draaiboek houden. Dat er toch zo veel tijd en moeite in de evacuatiescenario's werd gestoken, is er ongetwijfeld in gelegen dat de overheid zich niet kon permitteren géén plannen te hebben klaarliggen.

In de loop van de jaren zestig, toen nucleaire wapens verder aan vernietigingskracht hadden gewonnen, werd de zinloosheid van de georganiseerde volksverhuizingen steeds meer ingezien. Nederland was simpelweg te klein om er grote groepen mensen in te verstoppelen. Het accent verschoof naar schuilen. Overal werden schuilkelders in gebruik genomen, die echter slechts een fractie van de bevolking zouden kunnen huisvesten. Mensen kregen het advies hun

eigen huis te barricaderen met zandzakken en een voorraad proviand in te slaan. Ze werden alert gehouden door de dienst Bescherming Bevolking (zie het artikel van Douwe Koen in dit nummer), die de burgerij met pikhouweel en verbanddoos zou bijstaan wanneer de Bom zou vallen.

Operatie Aanbeeld

Zo chaotisch als de vluchtopties voor gewone mensen waren, zo strak georganiseerd was de evacuatie van meer prominente Utrechtenaren: de leden van de koninklijke familie. Voor koningin Juliana, prins Bernhard en hun kinderen lag een draaiboek klaar dat tot de geheimste staatsgeheimen van de Koude Oorlog behoorde. Operatie 'Aanbeeld' (een oude schrijfwijze van aambeeld) voorzag in een bliksemsnelle aftocht vanuit paleis Soestdijk, dat bij gelegenheid de code-naam Hoefijzer zou krijgen. Een eskadron van de Koninklijke Marechaussee en een compagnie commandotroepen zou een speciaal voor dit doel bestelde Daf-pantserwagen (op koninklijk verzoek voorzien van asbakjes) begeleiden. Het eskadron heeft hiervoor vele malen geoefend, uiteraard zonder koningin aan boord:

<u>Dienst 2.</u>	<u>Huis ter Heide - de Bilt (c.q. Bilthoven).</u>	<u>4.</u>
	Totaal te verplaatsen pl.m. <u>1200</u> personen	
	Busvervoer gerekend voor <u>800</u> personen	
	De overige 400 personen worden geacht zich per rijwiel of ander eigen vervoermiddel te verplaatsen.	
	Voor het vervoer der 800 buspagagiers worden 4 bussen ingezet. De afritten geschieden vanaf de verzamelplaats Rembrandtlaan te Huis ter Heide en wel zodanig, dat ieder kwartier een autobus vertrekt.	
	In de gemeente de Bilt zijn 2 ontvangstcentra gevestigd t.w.:	
	a) de Bilt (dorp): Restaurant De Biltse Hoek, Utrechtseweg 127	
	b) Bilthoven : Hotel "De Schouw" - Emmaplein 11	
	Het zal aanbeveling verdienen beurtelings een bus naar Bilthoven en de Bilt te dirigeren. Voor beide bussen zijn de routen identiek.	

Evacuatieplan Huis ter Heide. Uit: Vervoersplan voor de preventieve ontruimen gebieden in de provincie Utrecht, 1958.

□ HET UTRECHTS ARCHIEF

2.

VERVOERSPLAN VOOR DE ONTRUIMING VAN DE ZONE RONDOM VLEGVELD SOESTERBERG.

Dienst No. 1.

Soesterberg - Soest

Totaal te verplaatsen pl.m. 4500 personen
Busvervoer gerekend voor 2500 personen

De overige 2000 personen worden geacht
zich per rijwiel of ander eigen vervoer-
middel te verplaatsen.

Voor het vervoer der 2500 buspassagiers worden 12 bussen ingezet. De afritten geschieden vanaf 3 verzamelplaatsen in Soesterberg en wel zoanig, dat ieder kwartier 2 bussen vertrekken. De Rijksweg moet voor dit embarkeren vermeden worden.

Als verzamelplaatsen zijn aangewezen:

- a) Chr. Lagere School Postweg,
- b) O.L.school aan de Schoolweg of R.K.school, Generaal Winkelmanstraat,
- c) Missiehuis St. Jan voor de bewoners van "Ons Belang" en Amersfoortsestraatweg.

Evacuatieplan zone rondom Vliegveld Soesterberg. Uit: Vervoersplan [...] 1958.

□ HET UTRECHTS ARCHIEF

in colonne ging het dan de weg op, naar IJmuiden of naar een andere havenplaats. Operatie Aanbeeld is door de jaren heen enkele malen aangepast. In eerste instantie was er sprake van een vluchtroute over land, bij voorkeur dus naar IJmuiden. Maar er lag nadrukkelijk ook een mogelijkheid open om door de lucht te gaan: bij afkondiging van het commando 'De bliksem slaat in' door de legerleiding zou een eskadron cavalerie naar vliegbasis Soesterberg gaan om de veilige aftocht van de Oranjes mogelijk te maken. De Koninklijke Luchtmacht hield twee Dakota's en tientallen gevechtsvliegtuigen achter de hand om de vlucht (die in de documentatie geen vlucht mocht heten maar 'verplaatsing') mogelijk te maken. De eindbestemming van de reis zou afhangen van de oorlogssituatie van dat moment. In de jaren vijftig was er sprake van het Britse militaire vliegveld North Weald, maar het is aannemelijk dat later de voorkeur werd gegeven aan de VS of Canada.

Net als bij de burgerij verschoof het accent door de jaren heen ook bij de Oranjes van vluchten naar schuilen. Het is bekend dat paleis Huis ten Bosch een grote atoomschuilkelder kreeg toen koningin Beatrix in 1980 aantrad, maar haar ouders in paleis Soestdijk hebben er nooit eentje gehad op hun eigen domein. En dat terwijl zij toch met een veel acutere nucleaire dreiging leefden. Er zijn aanwijzingen dat er een koninklijke schuilkelder zou worden

gebouwd op het Marine Opleidingskamp (MOK) in Hilversum (nu de Korporaal van Oudheusdenkazerne), maar waarschijnlijk is dat niet doorgegaan.

Zendercomplex Lopik

Natuurlijk bestonden de Nederlandse voorbereidingen op de Derde Wereldoorlog niet alleen uit het arrangeren van vlucht- en schuilplaatsen. Bij een dreigend conflict zouden personen die de Russen wel een handje wilden helpen,

met name de kaderleden van de Communistische Partij Nederland, preventief worden opgepakt en geïnterneerd. Kunstschatten zouden worden opgeborgen in bunkers. De verdeling werd al gemaakt: het Centraal Museum in Utrecht kreeg voor haar topstukken bijvoorbeeld vijftien kubieke meter voor kisten, dozen en manden toegewezen in een speciale 'rijksbergplaats' in het Overijsselse dorpje Paasloo.

Ook de acute hulpverlening voor slachtoffers van de aanstaande oorlog werd al uitgebreid georganiseerd. Op papier werden ziekenhuizen geëvacueerd en openbare ruimtes als scholen, gemeenschapshuizen en kerken gereserveerd voor de opvang van gewonden. Overal in

Het G-Eskadron van de Koninklijke Marechaussee staat bij het brigadegebouw in Soestdijk gereed voor een oefenrit van de colonne die de koninklijke familie tijdens een evacuatie in veiligheid moet brengen.

□ FOTO PETER NUMEIJER

het land stonden volle magazijnen met alles wat van pas zou kunnen komen: kruiwagens, dekens, generatoren, houdbaar voedsel en verbandmiddelen. Net als in de Tweede Wereldoorlog zou er een systeem van bonkaarten gaan functioneren: er waren gemeenten die al complete schema's voor het ophalen van de bonnen maakten - alleen de data moesten nog worden ingevuld.

Utrecht zou nog een speciale bron van zorg worden omdat het cruciale omroep-faciliteiten binnen haar provinciegrenzen heeft. In 1952 maakte de districtscommandant van de Rijkspolitie Utrecht zich in een brief aan zijn superieur druk om de beveiliging van het zendercomplex van Lopik. Met de Russen heulende landgenoten - in die tijd aangeduid als de Vijfde Colonne - zouden het eenvoudig kunnen saboteren. Lopik stond (overigens waarschijnlijk tot op de dag van vandaag) op de lijst van 'krijgsmachtsleutelpunten'; vitale locaties voor het functioneren van de samenleving die ongetwijfeld een belangrijk doelwit van de vijand zouden zijn. De politiecommandant vroeg om meer manschappen die Lopik, ook in vredetijd, zouden moeten bewaken. Het antwoord is helaas niet bewaard gebleven.

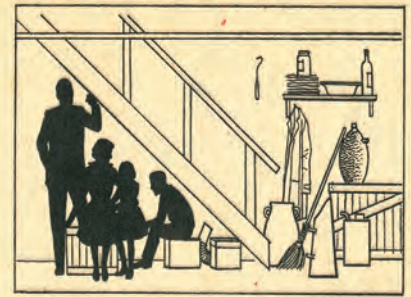
Het bleef trouwens niet bij maatregelen voor de zendmasten. In 1966 bracht een *Werkgroep Beveiliging van het Omroepbedrijf* verslag uit. Omdat de verspreid liggende panden van de omroepen onmogelijk allemaal konden worden beveiligd, werd gekozen voor de AVRO-studio als locatie voor nooduitzendingen op de radio. Voor televisie werden de Vitus-studio in Bussum en Studio A in Hilversum aangewezen. De Nederlandse Censuurdienst (NCD), een in vredetijd piepklein

treft. Tegen beide soorten van bommen kunt u zich het best beschermen in een schuilplaats, waarin u zich met uw gezin terugtrekt bij luchtalarm of wanneer u merkt dat er gebombardeerd wordt. Met 'het best' willen wij niet zeggen, dat u er helemaal veilig bent. Tegen een voltreffer kunt u met uw schuilgelegenheid niet op. Wel kunt u een schuilplaats inrichten, waar u bescherming kunt vinden tegen bombscherven, glasscherven, rondvliegend of neerstortend puin.

Hoe komt u aan een schuilplaats? Door daarvoor de veiligste plaats in uw huis te bestemmen.

Dat kan een kelder zijn of een souterrain, maar heeft u die niet, dan is er altijd wel een vertrek, dat veiliger is dan een ander.

Als een huis instort, zijn de zolderingen gewoonlijk niet in staat de last van het puin te dragen, en zij zullen dus ook omlaag komen. Maar hoe steviger de zolderingen door de muren gedragen worden, hoe beter zij het houden. Een gang is dan ook veiliger dan de huiskamer; een muurkast of een plaats onder een trap is nog beter en een kelder is natuurlijk het best. Als

Schuilen onder de keldertrap

u in een flat met een gemeenschappelijk souterrain woont, moet u daarom met de andere bewoners van het gebouw tot overeenstemming zien te komen over het gebruik daarvan.

Wanneer u de veiligste plek in huis hebt gevonden, kan de graad van bescherming daarvan vaak nog worden verhoogd door bepaalde technische voorzieningen. Het zou te ver voeren die hier te behandelen. Men vraagt hiervoor, en ook wanneer men bij nieuwbouw een schuilkelder

5

Ook de Utrechtse burgers ontvingen in 1961 richtlijnen hoe te handelen in geval van een atoomaanval. Uit: Toelichting op de wenken voor de bescherming van uw gezin en uzelf, uitgave Bescherming Bevolking 1961.

□ PARTICULIERE COLLECTIE

legeronderdeel dat in oorlogstijd zou worden uitgebreid tot 700 à 800 functionarissen, werd belast met de controle op de uitzendingen tijdens 'buitengewone omstandigheden' - het overheids-eufemisme voor een (naderende) oorlog. Ergens in een Hilversumse studio lag jarenlang een envelop van de NCD, die slechts mocht worden geopend nadat per telefoon of telex het codewoord 'Stoelendans' was doorgegeven. Vanaf dat moment zou er strikte overheids-censuur heersen in de omroepwereld. Niets wat de vijand tot voordeel kon strekken, mocht nog worden uitgezonden.

Utrechts Armageddon

We kunnen gerust stellen dat weinig Nederlanders méér risico liepen bij een Derde Wereldoorlog dan Utrechtenaren. Niet alleen door de potentiële doelwitten voor nucleaire bombardementen in stad en provincie, maar ook zuiver en alleen door de centrale ligging in het land. Bij de doorgaans heersende zuidwestenwind zou de *fall-out* na een atoombomaanval op de Randstad onvermijdelijk boven Utrecht neerkomen. Het wegennet zou volledig verstopt raken door al het verkeer - evacués, paniekluchtelingen,

militairen - dat de provincie zou moeten doorkruisen. Dat verkeer zou nog verder in de knel komen wanneer het leger, zoals de bedoeling was, strategisch geleegen bruggen zou opblazen.

Vluchten naar het zuiden kon dus wel eens een hachelijke zaak worden. Vluchten naar het oosten ook, niet alleen omdat van daaruit de Russen zouden oprukken maar ook omdat een groot deel van de Veluwe als militair terrein gold en zou worden afgesloten. In het oosten bevond zich bovendien de IJssellinie, een brede strook land tussen Kampen en Nijmegen die bij een dreigende invasie vanuit de Duitse laagvlakten onder water zou worden gezet. Een gevolg zou zijn dat honderdduizenden mensen in het gebied zouden moeten evacueren; voor een belangrijk deel westwaarts - naar Utrecht. In het noorden lag het IJsselmeer en in het westen Amsterdam, een stad die de Russen zeker op hun lijstje van doelwitten zouden hebben staan.

De Utrechtenaren zaten decennia lang, waarschijnlijk zonder het zich goed en wel te beseffen, als ratten in de val. Nu alle gevaar is geweken mogen ze daarover met terugwerkende kracht best een zuchtje van verlichting slaken.

'Bij een onverwachte lichtflits meteen dekking zoeken', still uit de voorlichtingsfilmpje van de Rijksvoorlichtingsdienst *Als de bom barst uit 1955*.

□ UIT VAN DER BOOM, ATOOMGEVAAR? DAN ZEKER DE B.B. (DEN HAAG 2000)

Bronnen

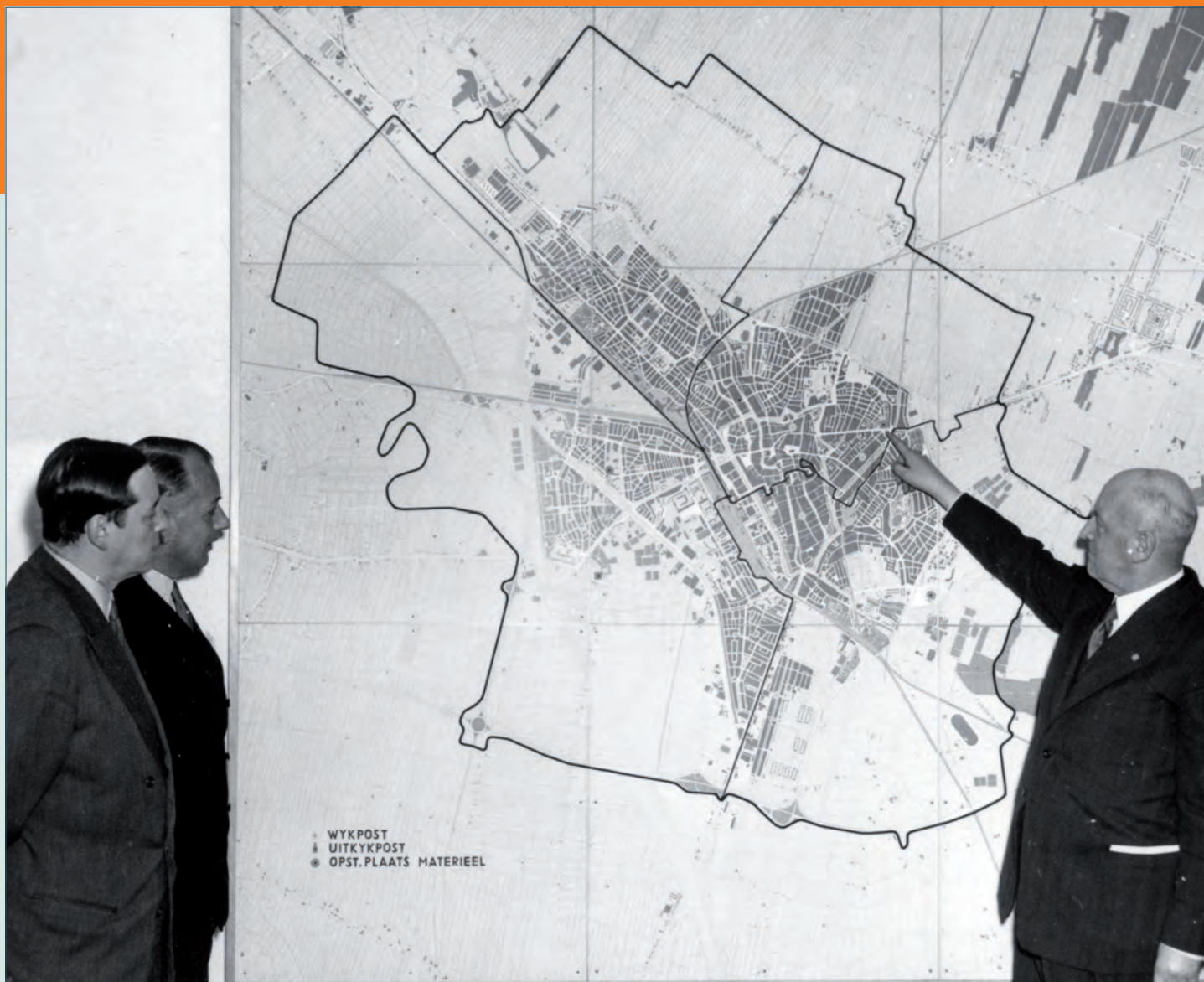
In Het Utrechts Archief zijn (inmiddels) tal van stukken te vinden over de maatregelen die waren bedacht door stad en provincie in het geval er oorlog zou uitbreken. Zie onder meer: *1007-3 Gemeentebestuur van Utrecht 1813-1969, deel 3*. Inv. nrs. 17307 (Stukken betreffende de organisatie van het verlenen van geneeskundige hulp in geval van buitengewone omstandigheden, 1961-1969); 17309 (Stukken betreffende het opvangen van vluchtelingen in geval van buitengewone omstandigheden, met name door de Dienst Sociale Verzorging, 1963-1969).

1206 Commissaris van de koningin van Utrecht 1955-1985. Inv. nrs. 174 (Maatregelen ter bescherming van zenderpark Lopik, 1976); 234 (Maatregelen ter bescherming van kunstschaten en monumenten in buitengewone omstandigheden, 1956-1972); 617 (Aanwijzing Provinciale Evacuatie-Commissaris in Utrecht; Algemeen evacuatieplan Utrecht 1958 en Vervoersplan preventief te ontruimen gebieden Utrecht 1958, 1955-1959).

Voor meer informatie over de voorheen topgeheime maatregelen die werden genomen om Nederlanders te beschermen in geval van oorlog, zie: Mark Traa, *De Russen komen! Nederland in de Koude Oorlog* (Amsterdam, Athenaeum, Polak & Van Gennep, 2009).

Blokhoofden en noodwachters

Over de Bescherming Bevolking in Utrecht

A. W. Brandt (hoofd van de A-kring Utrecht van de dienst Bescherming Bevolking) wijst op een kaart van de gemeente Utrecht de wijkposten, uitkijkposten en opslagplaatsen van de B.B. aan voor burgemeester jhr. mr. C.J.A. de Ranitz en commissaris van de Koningin C.Th.E. graaf van Lynden van Sandenburg, tijdens de officiële opening 4 april 1956 van het nieuwe bureau voor de dienst Bescherming Bevolking (Lange Nieuwstraat 63) te Utrecht.

□ FOTO PERSFOTOBUREAU 'T STICHT, SPAARNESTAD FOTOARCHIEF | HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELD-MATERIAAL

Ruim dertig jaar kende Nederland de Bescherming Bevolking, een civiele organisatie om burgers in tijden van oorlog en rampen te evacueren en te helpen. Al spoedig zou blijken dat de BB was belast met een onmogelijke taak - zoals ook de geschiedenis van de BB in de stad Utrecht laat zien.

Defilé voor het stadhuis ter gelegenheid van het eerste lustrum (1958).

□ PARTICULIERE COLLECTIE

Enkele jaren na de beëindiging van de Tweede Wereldoorlog zag West-Europa zich geconfronteerd met de dreiging van de Russische expansiepolitiek. Als reactie daarop werd in 1949 de NAVO opgericht, waarvan ook Nederland lid werd. Onder Amerikaanse druk moest Nederland zijn militaire inspanningen vergroten en ook een civiele verdediging organiseren. De Tweede Wereldoorlog had namelijk duidelijk aangetoond, dat de oorlog zich niet had beperkt tot enkel krijgsmachten, maar ook de burgerbevolkingen had getroffen. Oorlog was daardoor 'totaal' geworden en een totale oorlog vereiste een 'totale' verdediging, zowel in militair als civiel opzicht. Daarom werd in Nederland als onderdeel van de civiele verdediging in 1952 de *Organisatie Bescherming Bevolking* opgericht, kortweg BB genaamd.

De les van Londen

De BB werd opgericht naar het Engels voorbeeld van het *Civil Defence Corps*. Deze organisatie had nuttig werk verricht na de Duitse bombardementen op Engelse steden. Met beperkte middelen hadden de leden branden geblust, puin geruimd en vele mensenlevens gered. Overigens kende ook Nederland een vergelijkbare organisatie, de in 1936 opgerichte *Luchtbeschermingdienst*, die in 1940 onder Duits gezag werd gesteld en gedurende de bezettingsperiode bleef bestaan. Juist de inzet van vrijwilligers maakte een organisatie als de BB betaalbaar en zorgde bovendien voor een breder draagvlak onder de bevolking. Een ander voordeel was dat hulpverleners in geval van nood voor het overgrote deel al ter plekke aanwezig waren.

De BB was opgezet als landelijke organisatie, ressorterend onder het ministerie van Binnenlandse Zaken. De provincies hadden een coördinerende rol, maar de uitvoering van het beleid was grotendeels opgedragen aan de gemeenten. Het Nederlandse grondgebied werd verdeeld in 42 A-kringen of gemeenten en 70 B-kringen van gemeenten. De provincie Utrecht was verdeeld in de A-Kringen Amersfoort en Utrecht en de B-kringen Breukelen, IJsselstein, Doorn en Zeist. De A-kringen hadden gevaar aantrekkende objecten binnen hun grenzen, waarvoor extra maatregelen moesten worden getroffen.¹

Als primaire doelen bij een vijandelijke luchtaanval in Utrecht en directe omgeving waren het spoorwegemplacement bij het Centraal Station en het verkeersplein Oudenrijn aangemerkt. Deze lagen in de hoofdaanvoerlijnen voor het Amerikaanse leger vanuit Rotterdam naar Duitsland. Op grotere afstand was vliegveld Soes-

terberg een belangrijk doelwit. Eind 1953 kon de voormalige Duitse commandobunker van de Kriegsmarine aan de Diemontlaan (later het 24 Oktoberplein) in gebruik worden genomen als commandopost voor het hoofd BB van de A-kring Utrecht, alsmede voor het Provinciale Commando van de BB.

De A-kring Utrecht werd gevormd door de gemeenten Utrecht en Zuilen en gedeelten van de gemeenten Jutphaas, Maartensdijk en Oudenrijn. Als gevolg van de annexatie van delen van die gemeenten op 1 januari 1954 werd de A-kring vervangen door een zelfstandige Gemeentelijke Dienst Bescherming Bevolking, die gehuisvest werd in het pand Lange Nieuwstraat 63 en een vaste staf van ongeveer 25 personen had.

Omdat de gevolgen van een atoombom zich over grote gebieden kon uitstrekken, volgde er begin 1961 voor het hele land een reorganisatie van de BB, waarbij de provincie Utrecht werd verdeeld in: B-kring Utrecht a (West-Utrecht), A-kring Utrecht b (stad Utrecht met omgeving) en A-kring c (Oost-Utrecht).

De BB kende diverse afdelingen: Brandweer, Opruim- en reddingsdienst, Geneeskundige Dienst, Politie, Dienst Sociale Verzorging

De Utrechtse provinciale commandopost.

□ UIT VAN DER BOOM 2000

Stand van de BB op de tentoonstelling 'Drie Zuilen'.

□ PARTICULIERE COLLECTIE

(geheel door vrouwen bezet), later ook een Hersteldienst en een Dienst Verkenning en Verbindingen. Voor de materiële voorziening en ambtelijke ondersteuning leunde de BB zwaar op de gemeentelijke organisatie.

Vrijwilligers gezocht

Een grote organisatie als de BB kon alleen worden opgezet met behulp van vrijwilligers; landelijk waren er maar liefst 230.000 personen nodig. Op voortvarende wijze ging de BB van start met een grote campagne om vrijwilligers, de zogenoemde noodwachters, te werven. De campagne werd ondersteund door een breed scala aan 'propagandamiddelen': voorlichtingsfilms in bioscopen, geluidswagens, radiopraatjes, affiches en tentoonstellingen. Zo richtte de BB op de landelijke middenstandstentoonstelling 'Drie Zuilen-BB' in de Jaarbeurs een omvangrijke stand in, compleet met straaljagers (!), diorama's en een modelwoning, waarin zelfbeschermingsmaatregelen waren getroffen.

Voor veel goodwill en daardoor vele aanmeldingen zorgde de hulp die de Utrechtse BB gaf bij de watersnoodramp in Zeeland in februari 1953, waarvoor goederen beschikbaar werden gesteld. De campagne, die in Utrecht op 2 februari 1953 van start ging, was een groot succes; binnen enkele maanden meldden zich ruim 6300 vrijwilligers. Tekenend was echter dat de landelijke teller op 160.000 vrijwilligers bleef steken, zodat de BB nooit op de gewenste organisatie sterkte zou komen.

Hoewel het een zuiver civiele organisatie betrof, kreeg de BB een enigszins militair karakter door de hiërarchische structuur. De A-kring Utrecht was verdeeld in vijf vakken met 17 wijken, onderverdeeld in 254 blokken met elk ongeveer 1.000 inwoners; in elke wijk was een wijkhoofd. Onder hem ressorteerden blokhoofden, blokwachters en de hulpverlenende ploegen van Algemene Hulpverlening (AHV) en Eerste Hulp in Oorlogstijd (EHIO). Voor al deze vrijwilligers organiseerde de BB de benodigde cursussen en schafte ze materieel aan.

Elke wijk had een wijkpost met ordonnansen en wijktelefonisten. De uitrusting bestond uit eenvoudige blusmiddelen, ladders, pikhouwelen, schoppen en dergelijke die vervoerd werden op de handgetrokken blokploegwagens. De meeste noodwachters droegen een

Brandweer van de BB tijdens een optocht in 1955 met materieel waarop een andere dienst een spandoek 'De BB heeft u nodig' meeevoerde.

□ PARTICULIERE COLLECTIE

blauwe overall en een Engelse helm. Met het netwerk van sirenes kon men de bevolking tijdig waarschuwen voor een lucht aanval. Het personeel van wijken en blokken had vooral een lokale taak. Zo nodig kreeg het bijstand uit nabij gelegen wijken en kringen en mocht ook deze hulp niet toereikend zijn, dan kon de hulp van het *Korps Mobiele Colonnies* worden ingeroepen. Dit militaire legeronderdeel beschikte over zwaar materieel.

In 1955 kwam er een regeling voor de bestrijding van rampen in vrede. Zo kon de Utrechtse BB helpen bij de opvang van Hongaarse vluchtelingen in 1956 en ook bij de grote brand bij de houthandel Jongeneel op 25 mei 1958.

Oefenen in ruimen en blussen

Regelmatige oefeningen moesten de paraatheid en inzetbaarheid van de BB op peil houden. Veelvuldig vonden er binnenskamers staf- en verbindingsoefeningen plaats op kaart en maquette. Op het Vaaltterrein (onderdeel van het tegenwoordige Griftpark) had de BB een eigen oefenruïne laten bouwen. Oefeningen in puinruimen en branden blussen vonden plaats in sloopwoningen en vervallen bedrijfspanden, terwijl de redding van 'slachtoffers' veelal vanuit woonhuizen plaatsvond.

Omvangrijke oefeningen in het veld, waaraan alle afdelingen deelnamen, waren zeldzaam en vormden grote publiekstrekkingen.

Op zaterdag 12 juni 1954 vond in de wijk Oog in Al de eerste echte grote oefening onder de codenaam *Hulde* plaats, omdat deze oefening mede werd gehouden ter gelegenheid van het afscheid van de Commissaris der Koningin, mr. W.A. Reinalda. Deze had zich zeer verdienstelijk gemaakt bij het opzetten van de BB in de provincie Utrecht. Aan deze oefening namen 1.500 vrijwilligers van de BB en leden van de Nationale Reserve mee. De oefening had als uitgangssituatie, dat straaljagers de omgeving van het Militair Hospitaal en de Keulsekade hadden 'gebombardeerd' (de bominslagen waren gemarkeerd door rookbommen). De aanval werd gesimuleerd door de inzet van acht straaljagers van de Koninklijke Luchtmacht. Leden van de Nationale Reserve moesten vervolgens het bos van Amelisweerd zuiveren van 'vijandelijke parachutisten'. Ter afsluiting van de oefening en tot vermaak van het publiek legden tientallen brandspuiten een watergordijn langs het Merwedekanaal.²

Door een beweging van deze hendels worden de 35 sirenes in Utrecht en straks ook in de omgeving van Utrecht in werking gesteld.

Foto bij een bericht getiteld 'In een oude Duitse bunker alles gereed voor een atoomaanval...' uit Utrechtsch Nieuwsblad 10 februri 1965. Het betrof de heropening van de gerenoveerde en uitgebreide 'Kringcop', de centrale commandopost van de A-Kring Utrecht b van de BB onder het 24-Oktoberplein. In tijden van oorlog was er plaats voor 72 mensen (voor wie 24 slaapplaatsen beschikbaar waren).

□ HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE KRANTEN

Oefening in een vervallen bedrijfspand 1958.

□ PARTICULIERE COLLECTIE

Ontevredenheid en verloop

Was de wervingsactie voor vrijwilligers een groot succes geweest, al spoedig werd de Utrechtse BB geconfronteerd met een groot verloop - een ontwikkeling die aansloot bij de landelijke trend. Daarvoor waren meerdere oorzaken aan te wijzen. Zo leidde het structurele tekort aan financiële middelen van rijkszijde tot het schrappen van veel plannen. De BB moest ook vaak materieel lenen van andere organisaties. Soms ontbraken de meest essentiële zaken, voor de noodwachters waren bijvoorbeeld geen handschoenen beschikbaar en zij moesten nota bene hun eigen schoenen opofferen aan puin en modder; pas later zou hierin verbetering komen. De oefeningen vonden bovendien plaats in de avonduren en op zaterdagmiddagen, dus in de schaarse vrij uren in toen nog lange werkweken. Verder waren de oefeningen weinig realistisch en eentonig, wat leidde tot een grote absentie.

In de loop der jaren kwam er vanuit de media, wetenschappelijke kring en ook van politieke partijen steeds meer kritiek op de BB. Het aanzien van de organisatie nam daardoor steeds verder af. De omvang daalde navenant: telde de Utrechtse BB in 1953 nog ruim 6.300 noodwachters, in 1957 waren dat er nog maar 4.100 en eind 1959 was hun aantal teruggelopen tot 2.195.³

Met zogenaamde 'Bindingsavonden', in Utrecht onder meer met cabaretvoorstellingen in Tivoli, probeerde men de vrijwilligers aan zich te binden. Daarnaast hield men voetbalwedstrijden en wandeltochten. Ook op wijkniveau werden activiteiten georganiseerd.

Maar het tij was niet meer te keren. Daarom werd in 1958 gestart met de invoering van de noodwachtplicht, waarbij buitengewoon dienstplichtigen werden verplicht deel te nemen aan de BB. Daarmee kwam de BB weer op organieke sterkte, maar zou de vrijwilliger langzamerhand uit de organisatie gaan verdwijnen.

Openbare schuilplaatsen

Begin jaren 1950 gingen de politieke en militaire autoriteiten nog uit van het scenario van een oorlog met conventionele wapens of kleine tactische kernwapens, die overzienbare gevolgen zouden hebben. Daarom was de evacuatie en opvang van een gedeelte der bevolking uit de A-kring voorzien; deze personen zouden kunnen worden opgevangen in niet-getroffen delen van de stad Utrecht, ofwel in gemeenten in de provincie Utrecht.⁴

In de tweede helft van de jaren 1950 hield men echter hoe langer hoe meer rekening met de inzet van zware kernwapens met een ruime *fall-out* (radioactieve neerslag). Hoewel de mogelijkheid van massale evacuaties niet werd opgegeven, verschoof het accent meer naar het vinden van bescherming in schuilplaatsen, vooral in de eigen woning.

Begin 1957 kwam er een integraal geheim beschermingsplan voor de A-kring Utrecht gereed. Het lijvige rapport met vele bijlagen

bevat voor de BB en alle betrokken gemeentelijke organisaties de maatregelen tot bescherming van de bevolking zowel in vredes-tijd als in oorlogstijd.⁵

Een belangrijk onderdeel van het beschermingsplan vormde de openbare schuilplaatsen in de stad. In de direct beschikbare kelders en Duitse bunkers was schuilgelegenheid voor 1.170 personen, in 17 werfkelders, die op korte termijn gereed waren te maken, voor ongeveer 2.000 personen en in schuilkelders in bedrijven nog eens voor 1.925 particulieren. Een relatief groot aantal personen moest in 'tijd van paraatheid' (dreigend oorlogsgevaar) worden ondergebracht in overdekte schuilloopgraven, aan te leggen in twee urgentiefasen, bij elkaar voor 41.675 personen. Daarmee kwam het totaal op 46.770 personen, ofwel 19 procent van de bevolking van de A-kring.

Alleen voor personen die zich op drukke plaatsen in de stad bevonden, waar niet direct een andere schuilgelegenheid aanwezig was, zou een openbare schuilplaats moeten komen. Door middel van combinatiebouw, dat wil zeggen, de bouw van schuilplaatsen in combinatie met bijvoorbeeld bruggen, tunnels, openbare toiletten, werd in beperkte mate voorzien in de behoefte aan openbare schuilplaatsen. Dergelijke schuilplaatsen bevinden zich onder meer onder de Marnixbrug en de Balijebrug over het Merwedekanaal. De grootste schuilplaats die in Utrecht werd gebouwd, betreft die in de Noordertunnel bij het Centraal Station (1974), met een capaciteit van 2.000 personen.

Tandem om bij stroomuitval de luchtpomp in werking te houden en fall-out douches in de uit 1974 daterende schuilkelder in de Noordertunnel onder het Centraal Station te Utrecht. Een tekst op de vloer van de tunnel, een gesproken uitleg en twee ramen waardoor een deel van het interieur zichtbaar is, houden anno 2013 de herinnering aan dit monument uit de Koude Oorlog levend.

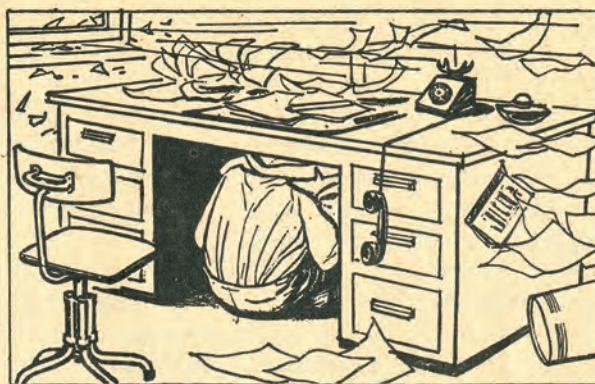

□ FOTO'S ROB VAN DER LINGEN | HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

ogen te brengen tegen glassplinters. En dan blijft u even liggen, totdat de storm van de luchtdruk met zijn vliegende scherven en vallend puin voorbij is, wat in ongeveer een minuut is gebeurd.

Denk nu niet, dat alle gevaar voorbij is. Het is best mogelijk, dat de hitteflits ergens in uw huis een begin van brand heeft veroorzaakt. Dus moet u dat zo gauw mogelijk onderzoeken en zo nodig maatregelen nemen. Dat kunt u gerust doen, want als de bom gevallen is en uw huis nog staat, hoeft u niet bang meer te zijn, behalve nu juist voor die brand, en voor radioactieve neerslag (waarover hieronder nader), maar daarvan is de brand voor u dan verreweg het gevaarlijkst.

U kunt zich dus tegen de gevolgen van een explosie van een kernwapen beschermen, mits u er niet te dicht bij bent. Daarom zijn er, die zeggen dat de beste bescherming tegen kernwapens is, te zorgen dat men niet in de buurt is en dat daarom allen die in de naaste omgeving wonen van een doel, dat met een atoombom zou kunnen worden bestookt, zouden moeten evacueren. Zij die zo spreken verliezen uit het oog,

Man onder schrijfbureau

wat grootscheepse evacuaties zouden betekenen in ons dicht bevolkte land onder oorlogsomstandigheden; hoe het gehele maatschappelijke leven zou worden ontwricht, wanneer men vele honderdduizenden – misschien zelfs enige miljoenen – mensen huis en haard zou doen verlaten en hen elders zou inkwartieren; welke risico's dit met zich zou brengen voor de geëvacueerden, wanneer zij zich tegen fallout moeten beschermen; hoe zij hun bezittingen zouden terugvin-

11

Pagina's uit de 'Toelichting op de wenken voor de bescherming van uw gezin en uzelf', 1961.

□ PARTICULIERE COLLECTIE

Wenken voor bescherming

Vanaf het begin van de oprichting van de BB was echter al voorzien dat het onbetaalbaar en onuitvoerbaar was om voor elke inwoner een schuilplaats te bouwen. Daarom was een van de pijlers van de BB de individuele zelfbescherming, die ervan uitging dat een schuilplaats vooral in de eigen woning moest worden gevonden. Diverse malen is geprobeerd om hiervoor de bestaande Bouwbesluiten aan te passen, maar dit ging uit financiële overwegingen niet door.

Jaren later, in 1961, liet de regering huis aan huis de *Wenken voor de bescherming van uw gezin en uzelf* verspreiden. Hierin adviseerde de overheid de burger hoe hij zich met zijn gezin in eigen huis kon beschermen tegen een (atoom)oorlog. De Wenken en de korte tijd later verspreide Toelichting bevatten enkele tekeningen van burgers onder de trap in hun huis en een persoon, die dekking zoekt onder een bureau. Een al te simpele voorstelling van zaken, die leidde tot een storm van kritiek en de geloofwaardigheid van de BB verder aantastte. Door voortdurende bezuinigingen op het budget en de maatschappelijke veranderingen vanaf de jaren 1960, zoals de opkomst van een brede vredesbeweging, kwam de organisatie steeds meer in de knel. De opheffing van de organisatie was dan ook slechts een kwestie van tijd. Nadat begin jaren 1980 diverse taken waren overgeheveld naar andere organisaties, werd de BB per 1 juli 1986 opgeheven.

Literatuur

Boom, B. van der, *Atoomgevaar? Dan zeker B.B. De geschiedenis van de Bescherming Bevolking*, (Den Haag 2000).

Noten

- 1 Het Utrechts Archief, archief Gemeentebestuur Utrecht, inv.nr. 17165.
- 2 NRC, 14 juni 1954.
- 3 *Verslagen gemeente Utrecht*, 1957-1959.
- 4 Archief Gemeentebestuur Utrecht, inv.nr. 17268-17269.
- 5 Archief Gemeentebestuur Utrecht, inv.nr. 17178.

Marietje van Winter en de Koude Oorlog

Vooraf in de jaren zestig en zeventig waren directe contacten met mensen in het Oostblok schaars. De universiteit, kerkgenootschappen en 'vriendschapsorganisaties' probeerden bestaande contacten te onderhouden en nieuwe op te bouwen.

'Het was vooral ook om de mensen daar een hart onder de riem te steken, ze het gevoel te geven dat we ze niet in de steek lieten', zegt Marietje van Winter, oud-hoogleraar Middeleeuwse Geschiedenis aan de Universiteit Utrecht. Vanaf 1962 reisde ze ieder jaar - tot aan de val van de Muur - met een paar collega's van het Instituut voor Geschiedenis naar Oost-Duitsland voor congressen van de *Hansische Arbeitsgemeinschaft in der DDR*, die was opgericht toen de oorspronkelijk *gesamt-deutsche Hansische Geschichtsverein* in 1960 werd gesplitst. 'Dat waren eigenlijk heel dubbelzinnige bijeenkomsten', vertelt Van Winter. 'Wie zich professioneel met geschiedenis bezighield was bij voorbaat een beetje verdacht. Geschiedenis was natuurlijk heel ideologisch bepaald, dat werd gebruikt om het bestaan van de DDR te legitimeren, dus kon je daarin niet al te kritisch zijn. Maar het was ook heel krom, want hoewel het natuurlijk een atheïstisch regime was, ontmoette ik daar een collega die zich heel grondig met Luther kon bezighouden, omdat die met de Boerenoorlogen te maken had. En hoe verder terug in de geschiedenis, hoe veiliger het was. Mijn collega's daar hoefden alleen in de inleiding van hun verhaal te zeggen dat Karl Marx en Friedrich Engels over dit of dat onderwerp óók iets interessants te melden hadden, en aan het eind te verzekeren dat dit onderwerp paste in de overgang van feodalisme naar kapitalisme; dan konden ze voor de rest hun gang gaan.'

Persoonlijk heeft Marietje van Winter van de Koude Oorlog niet zo veel gemerkt. 'Toen ik in de jaren veertig-vijftig in Groningen studeerde waren wij veel meer bezig met de Indonesische kwestie. Dat was verder weg, maar toch dich-

terbij voor ons. Natuurlijk merkte je in 1968 wel veel van die zogenaamde *brüderliche Hilfe* van de Russische legers in Tsjecho-Slowakije, als de teugels wat te ver werden gevierd. We hadden op het Instituut soms ook wel vluchtelingen rondlopen, zoals professor Dittrich die in 1948 uit Tsjecho-Slowakije was gevlucht, en Vaclav Cihak die als vluchteling in 1968 zijn assistent werd.'

Universitaire afzijdigheid

De universiteit zelf bemoeide zich verder weinig met het wereldgebeuren. Drie weken na de Russische inval die in augustus 1968 een einde maakte aan de *Praagse Lente*, opende rector A.C. De Vooijs in de Domkerk het academisch jaar. Met geen woord werd verwezen naar de dramatische gebeurtenissen die zich 800 kilometer naar het oosten hadden afgespeeld. De universiteitsbestuurders waren vooral druk bezig met zichzelf en hun eigen opstandige studenten. Van minder officiële zijde werd er overigens

Leen Dorsman

Hoogleraar universiteitsgeschiedenis aan de Universiteit Utrecht en redactielid van dit tijdschrift.

wel gereageerd op die momenten dat de Koude Oorlog wat warmer dreigde te worden, ook al bleven die reacties beschaafd en terughoudend. Het personeelsblad *Solaire Reflexen* plaatste op 5 november 1956 na het neerslaan van de Hongaarse opstand een gedicht van Jan Engelman met daarin de regels: 'Die geest is nimmer te beperken/ die geest zal recht en slecht/ in mensen gansch opnieuw gaan werken/ als men hem heeft geknecht.'

Sol iustitiae, orgaan der Utrechtse universitaire gemeenschap publiceerde in 1956 een stuk over het Universitair Asyl Fonds en over de Nederlandse Studentenraad, die graag had gezien dat de Verenigde Naties militair hadden ingegrepen. Wel vond er eerder in 1953 in de *Sol* een felle woordenwisseling plaats. Een student, A.W. Burger, had bezwaar gemaakt tegen de geestelijke onvrijheid aan de universiteit in Oost-Berlijn. De bekende astronoom Marcel Minnaert had communistische sympathieën en had zijn echtgenote, die in Berlijn was voor een vredescongres, daaromtrent navraag laten doen. Volgens haar was het allemaal complexer dan de student het had doen voorkomen en was een beetje dwang soms nodig om vooruitgang te boeken. Met dat laatste was Minnaert het niet helemaal eens, maar hij verdedigde de Oost-Duitse samenleving toch. Uiteindelijk zag hij een naar elkaar toegroeien van oost en west.

Boeken als contrabande

Was het voor Marietje van Winter vanzelfsprekend om regelmatig naar Oost-Duitsland te reizen, dat gold niet voor iedereen. Zo kreeg ze de Binnenlandse Veiligheidsdienst op bezoek, die van haar wilde weten wat ze daar deed en met wie ze daar sprak. 'Ik heb nooit gezegd bij wie ik op bezoek ging, maar ik heb ze wel verteld hoe de mensen daar leefden, wat de situatie was.' Die situatie was trouwens in economisch opzicht vaak niet slecht. 'Op de een of andere manier was er een traditionele rolverdeling en sprak ik meer met de vrouwen en mijn mannelijke collega's met wie ik mee reisde meer met de mannen; dat waren ook veel meer politieke gesprekken. Ik zag zo ook hoe de mensen leefden. In de basisbehoeften werd door het regime goed voorzien, de prijzen werden door subsidies kunstmatig laag gehouden. De prijs van een halve liter *Buttermilch*, karnemelk, was tientallen jaren twaalf pfennig terwijl het

statiegeld voor de fles twintig pfennig bedroeg. Dat houdt een samenleving niet vol. Als het om luxere artikelen ging, om zaken die voor ons in het westen normaal waren, was de situatie totaal anders. Die waren niet te betalen of die waren er gewoon niet.'

Er was niet alleen een tekort aan westerse luxegoederen, de Duitse collega's van Marietje van Winter hadden ook grote belangstelling voor wat er in het vakgebied in het Westen omging. Ze wilden dan ook dolgraag boeken en tijdschriften hebben, maar dat was lastig. 'Alle pakketten van West naar Oost werden opengemaakt en vaak werd er dan iets uitgehaald, vooral boeken waren een soort contrabande. Ik heb eens een Oost-Duitse collega laten publiceren in *Spiegel Historiael* en wat een moeite het heeft gekost om de man een simpel bewijsexemplaar te bezorgen!'

'Het gekke was dat er zoveel tegenstrijdigheden zaten in deze regimes. Je zou denken dat die onderdrukking in een totalitair stelsel ook totaal is, maar dat is niet altijd het geval. Er bestonden een soort eilanden waar van alles mogelijk was. Ik herinner me dat ik werd rondgeleid in de stad Erfurt en daar waren grote restauratieprojecten aan de gang van middeleeuwse kerken. In die kerken bestond vaak een bloeiend gemeentelven met kerkkoren en al. Dat bleek óók te kunnen. Het was eigenlijk wel een wonderlijke wereld, een soort afgesloten enclave in de echte wereld.'

Marietje van Winter heeft er wel kennissen aan overgehouden. Nog altijd worden kerstgroeten uitgewisseld en ook dit jaar heeft zij een bezoek gebracht aan de *Pfingsttagung* van de *Hansische Geschichtsverein*, die opnieuw de Hansehistorici uit Oost- en West-Duitsland verenigt.

Geheime operaties van ‘grijze muizen’

De Nederlandse stay behind-organisatie tijdens de Koude Oorlog

Begin jaren 50 werd de Russische dreiging heel serieus genomen en werd er in de propaganda, zoals dit affiche uit 1952 van de Stichting Vrede en Vrijheid, een direct verband gelegd tussen steun aan de CPN en de kans op een Russische bezetting.

□ PARTICULIERE COLLECTIE

Van eind jaren veertig tot 1992 bestond er een uiterst geheime organisatie bedoeld om verzet tegen de Russen te bieden, als die ons land onder de voet zouden lopen. Honderden onopvallende burgers waren geheim agent of medewerker. Soester Herman Schoemaker was een van hen.

Begin jaren zeventig, het huis van twee keurige, oude dames ergens in de Utrechtse binnenstad. Ze verhuuren een gemeubileerde kamer waar een docent regelmatig iemand van buiten de stad les geeft. Althans, dat is hun verteld. Maar, zo vragen de dames zich af, wat zijn dat voor lessen die boven hun hoofd gegeven worden terwijl de radio hard staat en na afloop waarvan twee mannen met verhitte hoofden de trap afkomen? De jongste van de twee, rond de 30, schijnt trouwens de leraar te zijn van de veel oudere andere man. Als ze het niet langer vertrouwen, verzoeken ze de heren vriendelijk doch dringend elkaar voortaan elders te ontmoeten.

Die twee mannen waren Herman Schoemaker (1943), instructeur bij de geheime dienst *Operaties & Inlichtingen*, de jongste van de twee, en een geheim agent aan wie hij les gaf. Veertig jaar later herinnert Schoemaker zich het incident nog: ‘Leren bedienen van zend- en ontvangapparatuur en gecodeerde

morseberichten kunnen opstellen en ontcijferen kostte veel tijd en moeite. Als je anderhalf uur met koptelefoons op bij elkaar had gezeten, was dat wel te zien. Dat kon aanleiding geven tot een verkeerde interpretatie.’ De opzegging van de huur werd zonder discussie geaccepteerd. ‘We moesten vooral niet opvallen, leden van de dienst moesten voor de buitenwereld “grijze muizen” zijn, alles wat je in opspraak kon brengen of waardoor je opviel, moest je vermijden.’ Om vrijer te kunnen opereren, schafte de dienst later ook nog twee geblindeerde bestelbusjes aan als mobiel trainingslokaal.

Klaar voor de Russen

Operaties en Inlichtingen (O&I) is ontstaan uit meerdere initiatieven van mensen die aan het einde van de Tweede Wereldoorlog vanuit Engeland het Nederlandse verzet tegen de Duitse bezetter probeerden te ondersteunen.¹ Bedoeling was een nieuwe bezetter - en dat zou-

den hoogstwaarschijnlijk de Russen zijn - vanaf het begin tegen te werken door een goed geolied verzetsapparaat dat beschikte over radioverbindingen, wapens, explosieven, koeriers- en ontsnappingslijnen. Bij een inval of dreiging daarvan moesten regering, koningshuis en de staf van de geheime dienst het land direct kunnen verlaten via veilige evacuateroutes. De staf van O&I zou vervolgens vanuit het buitenland leiding geven aan de verzetsactiviteiten van een *stay behind*-organisatie van enkele honderden goed getrainde agenten. Voorkomen moest worden dat het verzet net zo geïmproviseerd en amateuristisch verliep als vaak tijdens de Tweede Wereldoorlog het geval was. Al in een vroeg stadium zocht O&I samenwerking met MI 6, de Britse Geheime Dienst en vanaf 1951 werd er met Britten en Amerikanen overlegd in het *Tripartite Overleg*. Eind jaren vijftig gebeurde

hetzelfde binnen NAVO-verband, maar anders dan *stay behind*-organisaties in andere Europese landen zou O&I, zo was de afspraak, ook in geval van oorlog, onder verantwoordelijkheid van de Nederlandse regering blijven.

De twee onderdelen, de een bedoeld voor sabotage, aanslagen, het 'neutraliseren' van de CPN en psychologische oorlogsvoering (*Operaties*), de ander voor evacuatie en communicatie (*Inlichtingen*) opereerden groten-deels los van elkaar. Alleen aan de top was er sprake van coördinatie. O&I moest zo geheim mogelijk blijven. Binnen de regering wisten alleen de minister-president en de minister van Defensie van het bestaan. Onderlinge contacten bleven beperkt tot enkele personen en stafleden kenden alleen elkaars

schuilnamen. De staf hield kantoor in Villa Maarheeze in Wassenaar, waar ook de Inlichtingen Dienst Buitenland gevestigd was.

Onopvallende burgers

Als geheim agenten kwamen betrouwbare, onopvallende burgers in aanmerking, zoveel mogelijk regionaal en sociaal gespreid. Het waren bijna allemaal mannen. Wie verstand had van communicatie- en transportmiddelen, bijvoorbeeld werkzaam was bij de PTT, het spoor of Philips, had een streepje voor. De Binnenlandse Veiligheidsdienst screende de kandidaten. Als die eenmaal geheim agent waren, werd hun doen en laten in de gaten gehouden door hun contactpersoon van O&I. Herman Schoemaker kwam al op jonge leeftijd in aanraking met de

Schoemaker Beeld en Geluid aan de Van Weestraat in Soest, 1977. Een kantoortje boven de winkel werd 's avonds gebruikt als safe house. De panden zijn eind vorige eeuw gesloopt.

□ COLLECTIE GEMEENTEARCHIEF SOEST

Villa Maarheeze in Wassenaar, hoofdkwartier van de stay behind en de Inlichtingen Dienst Buitenland.

□ FOTO OLIVER JENNRICH | WIKIMEDIA COMMONS

organisatie: 'Dat ik begin jaren zestig gerecruteerd ben, was dankzij de contacten tussen ons gezin en de familie De Vos in Soest. Mijn ouders waren, net als die familie erg vaderlandslievend en koningsgezind. De Vos was onze huisarts en zijn zoon kwam regelmatig in de radiowinkel van mijn vader. Hij haalde daar bestellingen op en kocht er partijen batterijen en transistoren. Hij zag mij opgroeien en moet gedacht hebben dat ik wel uit het goede hout gesneden was voor de geheime dienst. Een voormalige marineofficier en verzetsman heeft mij toen benaderd. Het leek me nuttig en ook wel spannend werk en morse leren vond ik leuk. Toen ik de zaak van mijn vader overnam, had ik ook een goed alibi als ik kortere of langere tijd van huis was. Als je een elektronicawinkel dreef, moest je natuurlijk regelmatig naar bedrijven en beurzen. Die bewegingsvrijheid was een voorwaarde om naast je gewone werk als geheim agent te kunnen opereren.'

Veiligheid en geestelijk verzet

Schoemakers vaardigheden maakten indruk en al vrij snel werd hij gevraagd om instructeur en contactpersoon te worden. Onder een valse identiteit volgde hij cursussen en trainingen in het buitenland. Van de Engelsen leerde hij het basiswerk van de geheime dienst, van de Amerikanen het ontdekken van achtervolgers, van de Duitsers het werken met verborgen camera's.

Aanstaande agenten kregen tweewekelijks individueel een uitgebreide 'veiligheidstraining'. Die werd, buiten de woonplaats van instructeur en agent, gegeven in een *safe house*, een neutraal adres, zoals dat van de Utrechtse dames. Tijdens een afsluitende praktijkoefening moest de agent een codebericht naar een vooraf bepaalde plek in de stad brengen en erachter zien te komen of en door wie hij gevolgd werd. Stafleden van O&I speelden de geheime volgers.

De vervolgtraining bestond uit lessen geestelijk verzet, beheer van een geheime bergplaats en - op vrijwillige basis - gebruik van een wapen. 'Schiets oefeningen vonden onder begeleiding plaats op een ondergrondse

schietbaan ergens in de provincie', vertelt Schoemaker, nog steeds terughoudend over exacte locaties. Wie 'geslaagd' was voor de opleiding kreeg een waterdichte container gevuld met zend- en ontvangstapparatuur, bijbehorende documenten,

Herman Schoemaker in 1999.

□ PARTICULIERE COLLECTIE

eventueel een wapen en munitie en f25.000,- in contanten. De agent moest de container ergens in de buurt van zijn huis verstopten en regelmatig weer te voorschijn halen als de inhoud verversing behoefde. In tegenstelling tot de stafmedewerkers werden de agenten niet betaald voor hun werk.

Schoemaker heeft ongeveer twintig agenten opgeleid. Voor enkelen werd hij daarna ook contactpersoon. Hij was de enige O&I-medewerker met wie ze contact hadden. Schoemaker: 'Als je twijfels had over iemands functioneren, dan zorgde je ervoor dat hij een tijdje "stil werd gezet". Soms vroeg iemand daar zelf ook om. Als iemand helemaal wilde stoppen met het werk, werd dat verzoek zonder meer gehonoreerd. Ex-agenten behielden hun geheimhoudingsplicht. Er lekte nooit iets uit.' Van Schoemakers lidmaatschap van de *stay behind*-organisatie waren aanvankelijk alleen zijn ouders op de hoogte en later ook zijn vrouw. Zijn kinderen hoorden er pas van toen hij de dienst verliet.

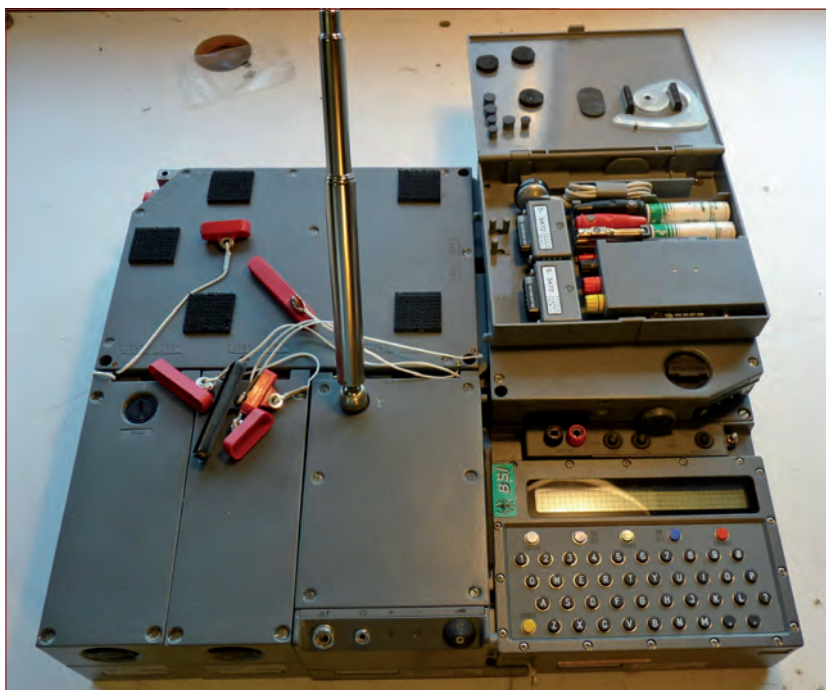
Hachelijke situatie

De persoonlijke uitrusting van de agenten was niet toereikend om een bezetter het hoofd te bieden. Daarvoor waren veel meer wapens, munitie en waardemiddelen nodig. Die werden opgeborgen in door het land verspreide, meestal ondergrondse opbergplaatsen, zogenaamde *caches*. In 39 daarvan bevond zich sabotage-materiaal, in 15 contant geld, goud en edelstenen. Ook in de provincie

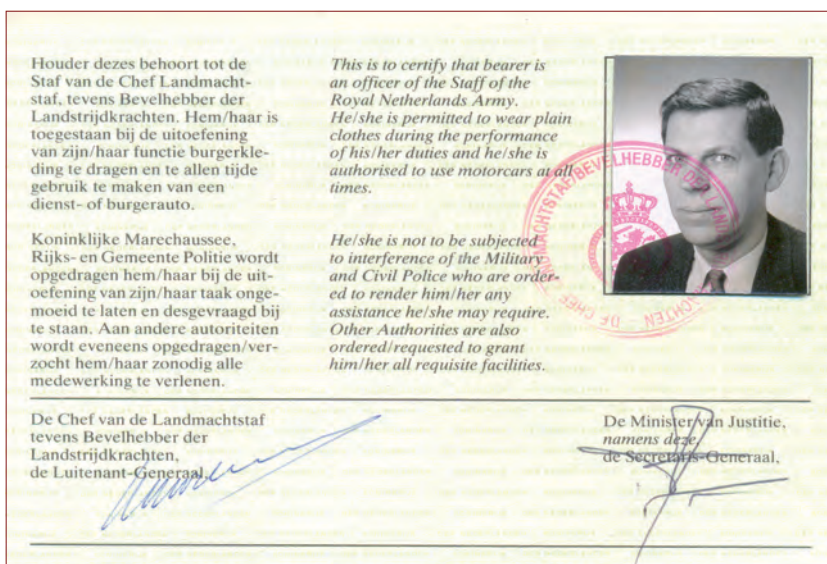
De container die iedere agent kreeg.

□ FOTO HISTORISCH NIEUWSBLAD

De FS-5000 was een door AEG Telefunken in 1985 ontwikkeld datacommunicatiesysteem voor het verzenden en ontvangen van gecodeerde boodschappen. Dit apparaat werd door verschillende stay behind-organisaties, waaronder de Nederlandse, gebruikt in de laatste operationele periode. In Nederland stond het systeem ook bekend onder de naam AZO-90 (Automatische ZendOntvanger 1990).

□ FOTO WWW.GREATESTCOLLECTIBLES.COM

'Groene pas' van Herman Schoemaker. Stafmedewerkers konden zo'n document tonen in geval van een calamiteit of bij een politiecontrole. De betrokken politieagent of marechaussee werd opgedragen 'hem/haar bij de uitoefening van zijn taak ongemoeid te laten en desgevraagd bij te staan'.

□ FOTO HISTORISCH NIEUWSBLAD

Utrecht waren een of meer van deze bergplaatsen, mogelijk eentje in de bossen van Lage Vuursche. Stafmedewerkers kregen af en toe een oproep om zo'n *cache* in te richten. Schoemaker: 'Ik moest me dan zo en zo laat op een parkeerplaats melden en dan reden we er in een geblindeerd busje naartoe. De andere mannen waren onbekenden. We werden naar een of ander natuurgebied gebracht en dat gebeurde bij voorkeur midden in de nacht als het hondenweer was. Anderen hadden de bergplaats al geprepareerd. Het sjouwen van de blikken was fysiek zwaar. Ik was jong en sterk, maar dat gold

niet voor de man die tijdens zo'n operatie overleed aan een hartaanval. Midden in een donker bos met onbekenden is dan geen vrolijke situatie. Die man moest natuurlijk op een goede manier afgevoerd worden, we konden moeilijk het stoffelijk overschot meebegraven met de blikken. Later heeft een arts die bij O&I hoorde, ervoor gezorgd dat het administratief netjes is afgehandeld. Pas daarna heb ik geleerd te reanimeren. Tot dan wist ik wel hoe ik iemand dood kon maken, niet hoe ik hem in leven kon houden.' Het inrichten van de *caches* werd later een taak van de marechaussee.

Internationale ophef

Al in de jaren vijftig spraken minister van Defensie C. Staf en O&I-coördinator F.J. Kist hun twijfels uit over het nut van de organisatie tijdens een moderne (atoom)oorlog. De opvolger van de laatste, H. Bos, kwam in 1965 in een analyse van de politieke en militaire machtsverhoudingen zelfs tot de conclusie dat een *stay behind*-organisatie geen zin meer had. Deze tegengeluiden kregen geen gehoor en achtereenvolgende regeringen hielden O&I overeind. Zelfs de val van de Muur leidde niet tot opheffing. Daarvoor was een andere gebeurtenis nodig. In november 1990 kwam aan het licht dat de Italiaanse *stay behind*-organisatie, *Gladio*, tussen eind jaren zestig en 1980 betrokken was bij verschillende rechtsextremistische aanslagen (die juist toegeschreven werden aan linkse groeperingen). Na vragen in de Tweede Kamer moest minister-president Lubbers toegeven dat er ook in ons land al veertig jaar een soortgelijke organisatie bestond. Hoewel hij erop wees dat er in Nederland van Italiaanse toestanden geen sprake was, bleef ook het blazen van O&I niet helemaal onbevlekt. Bekend werd dat tien jaar daarvoor amateur-archeologen met een metaaldector een wapendepot in Limburg hadden ontdekt. Toen O&I vervolgens alle materialen wilde overbrengen naar één centraal depot, bleken er verschillende bergplaatsen geplunderd te zijn. Het vermoeden dat een deel van de inhoud in handen gekomen was van de georganiseerde mis-

daad, werd bevestigd toen de politie in 1991 de bekende criminelen Sam Klepper en John Mieremet arresteerde in het bezit van een grote voorraad wapens en explosieven afkomstig uit een *cache* in de Scheveningse Bosjes. De, destijds in de doofpot gestopte en officieel nooit opgeloste zaak kwam pas in een uitzending van *KRO Reporter* in 2007 in de openbaarheid.

In zijn beantwoording van Kamervragen zei Lubbers dat al eerder besloten was tot een forse afslanking van de Nederlandse *stay behind*. Hoewel de inlichtingentak eind 1991 nog een nieuw onderkomen betrokken had in Fort De Bilt, werd de hele organisatie begin 1992 opgeheven. Het grootste deel van het archief werd door een medewerker 'eigenmachtig' vernietigd en wat resteert blijft nog heel lang als 'Staatsgeheim' achter slot en grendel. De medewerkers kregen een bedankbrief van Lubbers en 'veldwerkers', de geheim agenten, nog een van prins Bernhard. Een lintje voor bewezen diensten aan het vaderland kon er, tot ergernis van Herman Schoemaker en anderen, niet vanaf, zelfs niet voor degenen die hun lidmaatschap niet langer verhulden.

Tanend geloof

De onthullingen over de wapenroven en de affaires met de Italiaanse en andere buitenlandse *stay behind*-organisaties waren ook voor Schoemaker nieuw. En hij ontdekte meer, bijvoorbeeld dat er plaatsgenoten bij O&I zaten: 'Tot mijn grote verrassing was een van hen Ton Herstel. Hij kwam bij ons als klant in de winkel. Hij gaf les

in psychologische oorlogsvoering [= de vijand ondermijnen zonder fysiek geweld, bijvoorbeeld door propaganda, MvL] en dat deed hij nota bene in mijn eigen kantoor. Dat werd ook als *safe house* voor trainingen gebruikt zonder dat ik wist wie er precies zaten. In het dagelijks leven was Herstel Officier van Justitie in Utrecht en later werd hij ook voorzitter van de NCRV.' Schoemaker verliet, in tegenstelling tot vele anderen, de organisatie direct na het vallen van de Muur in 1989. Heel lang heeft hij het geloof in de zin van O&I behouden: 'De dreiging was reëel, er stonden troepen langs de grenzen tussen Oost en West. Twee keer was er sprake van 'Code Oranje', wat betekende dat je je gereed moest maken voor 'EVA' oftewel een evacuatie. Dat gold in ieder geval rond de *Cubacrisis* in 1962 [toen er tussen de VS en de Sovjet-Unie een atoomoorlog dreigde, MvL]. Voor EVA had je alles klaar staan en je wist welke route je naar het buitenland volgen

moest. Bedoeling was dat mijn vrouw en de kinderen meegingen. Vanaf het moment dat mijn zoon in militaire dienst ging, zou hij achter moeten blijven.'

Naast veranderingen in de Oost-West-verhoudingen waren het ontwikkelingen binnen de organisatie zelf die twijfel zaaiden: 'O&I kwam steeds verder af te staan van de oorsprong, de verzetsmensen uit de Tweede Wereldoorlog. Het werd allemaal veel ambtelijker, er kwamen protocols waarmee je al je verplaatsingen en uitgaven moest verantwoorden. Bestond de staf eerst nog uit enthousiaste professionals, later werden het vooral beroepsmilitairen die vooral de regels volgden die vanzelf tot hun promotie leidden.'

Eén vraag zal nooit beantwoord worden: 'Of het verzet gewerkt zou hebben? Dat weten we niet, mogelijk zouden er vrij snel mensen tegen de lamp gelopen zijn. Het is nooit werkelijkheid geworden, gelukkig maar.'

Noot

- 1 De complexe en weinig harmonieuze ontstaansgeschiedenis wordt uit de doeken gedaan in het rapport van Engelen (2005).

Bronnen

Interview Herman Schoemaker, 9 april 2013.

Engelen, D., *De Nederlandse stay behind-organisatie in de koude oorlog 1945 - 1992*. PIVOT-rapport nr.166 ('s-Gravenhage: Ministeries van Algemene Zaken en Defensie/Rijksarchiefdienst/PIVOT, 2005).

'Gladio', *KRO-Reporter* 9 september 2007, zie: www.youtube.com/watch?v=anV2Y6sn_OE
http://nl.wikipedia.org/wiki/Operatie_Gladio [geraadpleegd 16 april 2013]

Schoemaker, Herman, 'Als de Russen komen', in: *Historisch Nieuwsblad* 20 (2011) 5, 42-49.

Van held via paria tot gerespecteerd democraat: wie tussen 1946 en de jaren zeventig lid was van de Communistische Partij Nederland werd door medeburgers wisselend beoordeeld. Dat gold ook voor Utrecht, zoals blijkt uit de ervaringen van Gijs Schreuders en diens vader Barend die ruim 20 jaar lid was van de Utrechtse gemeenteraad.

De Utrechtse CPN in de Koude Oorlog

Verkiezingsaffiches uit 1947 van de CPN en uit 1952 van de Stichting Vrede en Vrijheid.

□ COLLECTIE IISG, AMSTERDAM

Jurist en journalist, was hoofdredacteur van dagblad *De Waarheid* en Tweede Kamerlid voor de CPN. Brak in 1983 met het communisme. Werkte later als columnist van de *Volkskrant* en docent aan de School voor Journalistiek.

Bij de eerste naoorlogse gemeenteraadsverkiezingen in juli 1946 behaalde de CPN in Utrecht met bijna 13 procent van de stemmen vijf zetels, de derde partij na PvdA en KVP. In Zuilen scoorde zij ruim 14 procent. In Zeist, De Bilt, Maarssen, Maarn, Driebergen, Jutfaas, Maartensdijk deed zij haar intrede in de raad.¹ Het begin van de Koude Oorlog na de communistische staatsgreep in Tsjecho-Slowakije in 1948 en het als landverraderlijk beschimpte verzet van de CPN tegen de koloniale oorlogen in Indonesië, leidde al bij de eerstvolgende raadsverkiezingen in 1949 tot een halvering van haar stemmental (in de stad Utrecht 6,1 procent). Daarna volgde een gestage daling. In de gemeente Utrecht schrompelde het electoraat van de communisten in tot 2,2 procent in 1962 (krap één zetel). Bij verkiezingen voor de Provinciale Staten daalde zij van 7,55 procent in 1946 tot een schamele 0,86 procent in 1959. Mogelijk nog dramatischer was de daling van het aantal Utrechtse abonnees op het communistische dagblad *De Waarheid* van 10.000 in 1945 en 5.000 in 1948 tot minder dan 500 omstreeks 1960.

Ineenschrompeling

Partij en krant ('vrijgestelde', karig gesalarieerde, bestuurders en een vijf koppige Utrechtse stadsredactie) hielden kantoor in een statig herenhuis aan de Maria-plaats tot dit moest wijken voor het SHV-gebouw. Daarna betrok de CPN een klein pand aan het Buurtkerkhof. Financiering en bezorging van *De Waarheid* waren de voornaamste kopzorg geworden van de communisten, waar er steeds minder van waren. De partij moest vechten voor haar naakte bestaan. Dat had zij ook te wijten

Losse Nummers 10 cent
Week-abonnement 30 cent
Maand-abonnement 1.30
Kwartal-abonnement 3.90
Redactie: Ut. Provinciale
Industrieel 75 Utrecht
FOETGRO 50241

DE WAARHEID

VOLKSDAGBLAD VOOR NEDERLAND

Redactie en Administratie
Oudegracht 172-176
Utrecht
Tel. Redactie 10540-11852
Telefoon Administratie 11652

Zaterdag 27 Juli 1946
6e Jaargang No. 69

H. BASTIAANSE

L. D. E. J. KRAMER

J. RIJPMAN

W. GROENEWEG

C. ULTZEN

Zij vormen de raad van Utrecht
Voor de C.P.N. (De Waarheid) zijn in Utrecht gekozen
Bastiaanse, H., J. Kramer, L. D. E., Rijpma, J., Groeneweg, W., Ultzen, C.
Voor de P. v. d. A.:
Ploeg, H., Blom, A., van der Vlist, H.

Communisten winnen in Utrecht 4 zetels

P.v.d.A. verliest er een

VERDERE VERSCHUIVING NAAR LINKS

De zetelverdeling voor Utrecht		Verkiezingsuitslag voor Utrecht in procenten	
		29 Mei	26 Juli
C.P.N.	5 (1)	12.03	12.76
P. v. d. A.	14 (15)	32.79	33.78
K.V.P.	12 (12)	29.26	29.90
P. v. d. V.	1 (2)	5.80	4.74
C.H.U.	3 (3)	7.48	7.25
A.P.	4 (4)	11.85	10.86

Voorkeurstemmen COMMUNISTISCHE PARTIJ NEDERLAND
Totaal 11.017 stemmen

Bastiaanse, H.	10,632
Kramer, L. D. E. J.	45
Rijpma, J.	10
Groeneweg, dr. W.	158
Ultzen, C.	23
van Wakeren, I.	41
van Dorsselaer, L.	27
Timmerman, W.	2
van der Vlist, H.	6
geb. van Doorn, J.	3
de Waal, G.	3
Liedemann, B. W.	1
Develaar, J.	1
Boegmans, R.	1
Boekhoff, W. B.	1

Doodstraf tegen Goering c.s. geïst
„Gewone moordenaars“
 Naar Ass. Press meldt heeft Sir Hartley Shawcross, de Engelse hoofdanklager, gisteren in een magistrale rede de doodstraf geïst tegen Goering en zijn 21 medebeklaagden wegens het voeren van een aanvalsoorlog en het sanctionneren van 12.000.000 moorden. Hij schiet hun schuld

aan haar stalinistische omgangsvormen: kritiek of twijfel werden in de benarde omstandigheden van de Koude Oorlog in de CPN als gebrek aan loyaliteit en grond voor royement (uitstoting) beschouwd. De royementsbijl trof in Utrecht bekende communisten als Piet Laros (1902-1997) ofwel 'Hollander Piet' - hij was tijdens de Spaanse burgeroorlog commandant van de Nederlandse vrijwilligers in de Internationale Brigades die tegen generaal Franco vochten - en Henk Bastiaanse (1896-1982), vóór de oorlog het enige CPN-raadslid in Utrecht. Teruggekeerd uit het nazi-concentratiekamp Buchenwald werd hij in 1946 lijstaanvoerder en fractievoorzitter, maar na een conflict kwam hij met een eigen lijst uit en werd uitgestoten.² Zo is de geschiedenis van de CPN in Utrecht in de Koude Oorlog tot midden jaren zestig een verhaal van ineenschrompeling. Het aantal stadsafdelingen kromp tot drie (Noord, West en Centrum-Oost) en de 'buitenafdelingen' stelden na enige tijd weinig meer voor. Van de afdelingen in de bedrijven - de CPN richtte zich op de arbeiders - bleven alleen de bedrijfsgroepen bij Werkspoor, Demka en die in de bouwvak over. De *Werkspoorvonk* en de *Demkabode* en buurtkrantjes als *De Rode Spiegel* in Utrecht-West bleven verschijnen. Gestage teruggang ondervonden ook de Utrechtse afdelingen van de 'mantelorganisaties', waarmee de partij in die verzuilde tijd een eigen zuiltje over-

De Waarheid, Utrechtse editie van 27 juli 1946.

Vanwege de papierschaarste verscheen de krant op tabloidformaat.

□ COLLECTIE AUTEUR

eind trachtte te houden: de aanvankelijk als 'algemene' organisaties opgerichte verenigingen van jongeren (*Algemeen Nederlands Jeugdverbond*), vrouwen (*Nederlandse Vrouwenbeweging*), scholieren (*Organisatie van Progressieve Studerende Jeugd*), het *arbeiderszangkoor Morgenrood*, *Verenigd Verzet* werden gedecimeerd.

Een geval apart is de *Eenheids Vakcentrale* (EVC), in Utrecht gevestigd in de Lange Smeestraat, die was buitengesloten van overleg met de werkgevers en waarvan de kaderleden systematisch werden ontslagen en brodeloos gemaakt. Toen de CPN in 1958 aandrong op opheffing van de bond, droeg dat bij tot een partijscheuring. Circa een derde van de Utrechtse communisten sloot zich aan bij de afgesplitste *Socialistische Werkerspartij*, die echter niet van de grond kwam. Oud-leden van de EVC werden niet toegelaten tot het NVV, de grootste vakbeweging, die nieuwe leden door de Binnenlandse Veiligheidsdienst liet screenen.

Verzetspartij

Hoe beleefden de overtuigde communisten, ook in Utrecht, de Koude Oorlog? Zij waren er zeker van aan de 'goede kant' van de geschiedenis te staan. De Koude

Opstootje begin november 1956 bij het kantoor van De Waarheid aan de Mariaplaats 18 in Utrecht naar aanleiding van het neerslaan van de Hongaarse Opstand door de Sovjet-Unie.

□ HUA, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

Oorlog was immers, niet uitsluitend maar misschien wel in de eerste plaats, een nasleep van de Tweede Wereldoorlog. In het communistische milieu was de herinnering aan de oorlog en de angst voor een mogelijk Duits revanchisme alles overheersend. De inschakeling van het herbewapende Duitsland in het Atlantisch bondgenootschap werd door de communisten beschouwd als voorbereiding van een hervatting van de oorlog tegen de Sovjet-Unie. De anticommunistische 'gelijkschakeling' van pers, omroep, partijen, vakbonden maakte daar in deze visie onderdeel van uit en was een voorbode van hernieuwd fascisme. Het voortdurende beroep op het verzetsverleden diende als mobilisatie.

Voor mij, de auteur van dit artikel, betekent dit stukje geschiedenis onvermijdelijk een confrontatie met het geloof van mijn komaf.³ Ik kom uit een communistische familie, van moeders- en vaderskant. Nergens heb ik zo weinig egoïsme en zo veel ijver gezien als in mijn land van herkomst, het communistische arbeidersmilieu. De politieke thema's uit mijn jeugd waren - zoals ik ze heb meegekregen -

hooggestemde idealen: rechtvaardigheid, vrede, gelijkwaardigheid. Waarden die in mijn omgeving praktisch werden beleden door het aangaan van dagelijks inspanningen en beproevingen, in de schijnzekerheid van een historisch gelijk.⁴

Ons gezin woonde van voor mijn geboorte in 1947 vijftien jaar in bij opa en oma op een bovenwoning in de Paramaribostraat, een centrum van koortsachtige partijactiviteit. De partij beheerste het dagelijks leven. *De Waarheid* moest bezorgd worden, altijd was er wel een 'wilde' staking waarvoor met steunlijsten gelopen moest worden, er moesten protestvergaderingen en scholingsavonden worden gehouden, solidariteitsacties, donatiecampagnes, verkiezingscampagnes worden gevoerd, brochures verkocht, boeken van de communistische uitgeverij Pegasus aan de man gebracht.

Het politieke klimaat werd volledig beheerst door het anticommunisme. Bij een grote meerderheid sloegen de com-

munistische waarschuwingen tegen het Duitse gevaar niet aan, omdat - na een buiging voor de rol van het Rode Leger bij het verslaan van Hitler - de Sovjet-Unie als een even misdadige totalitaire macht niet langer als bondgenoot, maar als gevaar werd beschouwd. Bij veel mensen speelde angst voor de Russen een grotere rol dan het ideologisch conflict.

Communistenangst

En die angst werd geprojecteerd op de binnenlandse vijand. Philip Freriks, de oud-journaalpresentator, een paar jaar ouder dan ik, woonde bij ons in de buurt. Aan de ene kant van de Vleutenseweg in Utrecht had je onze buurt, waar alleen arbeiders woonden, aan de andere kant een ietsje betere buurt voor kleine lui- den en ambtenaren, bij het Majellapark. Philip Freriks heeft me een keer in alle ernst bekend dat hij als jongen niet door onze straat, de Paramaribostraat, van de Vleutenseweg naar de Laan van Nieuw-

Guinea durfde te fietsen, omdat hij had gehoord dat in de Paramaribostraat communisten woonden. Daar was hij als de dood voor.⁵

Een kleine anekdote uit mijn kindertijd kan verduidelijken welke persoonlijke dilemma's en conflicten zich voordeden tijdens de Koude Oorlog. Als ik ziek was - ik had astma, wat goed past bij het benauwde en angstige klimaat - verscheen bij nacht en ontij onze huisarts, dokter Groeneweg, aan mijn bed. Maar daar was iets mee aan de hand. Dr. W. Groeneweg was in het verzet in Utrecht belangrijk geweest bij de hulp aan ondergedoken Joodse artsen. Na de oorlog kwam hij voor de CPN in de gemeenteraad. Ook de PvdA had een arts in de fractie, mevrouw Ossendrijver. Haar echtgenoot, eveneens arts, was door Groeneweg in de oorlog gered, maar nam in 1948 het initiatief om diezelfde Groeneweg als communist uit te sluiten van alle doktersdiensten, zodat de arme man 24 uur per dag en zeven dagen per week voor zijn patiënten beschikbaar moest zijn. Die is daar in zo'n blinde razernij over ontstoken dat hij een persoonlijke brief aan zijn kwelgeest schreef met de onvergeeflijke uithaal: 'Hitler heeft de joden vermoord maar een smous laten leven.' In de gemeenteraad werd deze brief staande de vergadering door PvdA-leider en loco-burgemeester H. Ploeg voorgelezen. Grote opschudding in de raad en in de Utrechtse kranten. CPN-bestuurder Richard van der Velde, ook een Joodse verzetsman, bood namens de partij excuses aan.

Wat een rotstreek van de PvdA-dokter, en wat een *faux pas* van de CPN-dokter. Waarna mijn vader, als secretaris van

Deze leuze van de KVP lieten de Utrechtse fascistten als visitekaartje achter in de vernielde etalage van een radiowinkel. Zij waren er heen gegaan onder de kreet: „En nu naar die rot-Jood!”

Een woning in Utrecht: terwijl de politie toekeek gooiden de fascistten met straatklinkers de ruiten stuk en traptten ze de deur kapot. De bewoner en zijn vrouw moesten hun drie kinderen met hun lichaam tegen de stenenregen beschermen.

8

Pagina over de acties tegen Utrechtse communisten uit de CPN-brochure '4 November 1956'.

□ COLLECTIE AUTEUR

De installatie van het CPN-raadslid A.H.W. Dor door loco-burgemeester H. Ploeg jr. in de raadzaal van het Stadhuis te Utrecht, 24 januari 1957. De overige raadsleden hebben de raadzaal uit protest verlaten.

□ FOTO L.H. HOFLAND | HUA, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

het CPN-district Utrecht, met lood in zijn schoenen dokter Groeneweg het partijbesluit meedeelde dat hij per direct uit de gemeenteraad en uit de partij werd verwijderd. Maar hij bleef gelukkig onze huisarts.

Half illegaal

Het anticommunisme had in de context van de Koude Oorlog een antidemocratisch aspect. Voorstellen van de KVP om de CPN te verbieden haalden het niet. Wel besloot de gemeenteraad in 1948 de communisten te weren uit de raadscommissies (tot 1966) en een

gemeentelijk 'zalenverbod' in te stellen. Particuliere eigenaars van vergaderzalen kregen bezoek van de Politieke Inlichtingendienst van de politie. Communisten mochten niet werkzaam zijn als ambtenaar of in het onderwijs. Huis aan huis werd het door de overheid gefinancierde anti-CPN-krantje *De Echte Waarheid* verspreid.

De geïsoleerde partij leidde een half-illegaal bestaan. *De Waarheid* werd bij een flink deel van de abonnees in een blanco envelop bezorgd, omdat de BVD lijsten van abonnees bijhield. Om soortgelijke redenen leefden nogal wat communisten

onder schuilnamen. Aan bruggen bevestigde verkiezingsborden van de CPN werden stelselmatig vernield. Mijn vader, een verwarmingsmonteur, was zo gek niet of hij liet zich door mijn opa overhalen ijzeren borden met de tekst 'Communisme is vooruitgang' aan de brug over de Oudegracht bij de Viestraat vast te lassen.

Wat mij betreft is de BVD synoniem met een klimaat van intimidatie, pressie, broodroof, laster en chantage. Als mijn ouders een stofzuiger op afbetaling kochten, kwamen er figuren van 'Binnenlandse Zaken' informeren of er soms geldnood was.

Nog even terug naar de Paramaribostraat in Utrecht. Tegenover ons zat bakkerij Van Beek. Toen de bakker een keer een mini-advertentie in *De Waarheid* had geplaatst, verscheen de politie in zijn winkel. Hij moest de klanten laten staan en mee naar achteren: kende hij wel de risico's voor zijn bakkerij als hij in *De Waarheid* adverteerde? Hij deed er beter aan als informant een oogje op ons gezin te houden. Soms meldden zich partijleden die voor de BVD werkten als spijtoptanten. Ik herinner me een Utrechts bestuurslid, een postbode, die om zijn baan te houden was gerecruteerd door de BVD en ook een geïnfiltreerde agent kwam zijn verontschuldigen aanbieden.

Af en toe zagen de communisten kans hun isolement eigenhandig te versterken. Na de Watersnood van 1953 verspreidden zij bij Utrechtse bedrijven pamfletten tegen de regering die de dijken had verwaarloosd, wat weliswaar juist maar extreem ontactisch was. Premier Drees sprak van 'ratten die knagen aan de dijken van onze nationale veiligheid'. Mij

staat bij dat ik het niet leuk vond als 6-jarig jongetje voor rat te worden uitgescholden.

Hongarije-furie

Het hoogte- (of diepte)punt van het anti-communisme was de zogeheten Hongarije-furie op 4 en 5 november 1956, die in Utrecht virulente vormen aannam. De CPN had de Hongaarse revolutie tegen de Russische bezetting veroordeeld als een fascistische contrarevolutie. Uit protest daartegen verzamelde zich op de Maria-plaats een menigte van enkele duizenden mensen die het, door dertig communisten verdedigde, partijkantoor dreigden te bestormen en alle ruiten ingooiden. Burgemeester jhr. mr. C.J.A. De Ranitz stond op de eerste rij. Pas een dag later riep hij op 'voortgezette wanordelijkheid' te vermijden.

Behalve het partijkantoor en het EVC-kantoor waren woningen van bekende communisten het doelwit van ernstig vandalisme. Volgens de CPN waren de methoden waarmee zij werd bestreden - boycot en broodroof - nu uitgelopen op terreur.

In Utrecht werden onder meer woningen aan de Troelstralaan en de Breestraat gevandaliseerd, waarbij de in die woningen aanwezige kinderen ernstig zijn getraumatiseerd.⁶ Het zwaarst kregen de communistische winkeliers het te verduren. De bejaarde opticien B.W. Lindeman, oud-gemeenteraadslid en Joods verzetsman, werd door leden van de R.K. studentenvereniging Veritas uit zijn woning aan de Amsterdamsestraatweg gesleurd. Na ernstig te zijn mishandeld zag hij voor zijn ogen zijn hele winkel en inventaris, dat wilde zeggen zijn - met een onder-

Promotiemateriaal voor de film 'Daar komen de Russen' wordt op 22 augustus 1968 verwijderd uit de vitrine van Bioscoop Vreeburg (Vredenburg 8) in verband met de demonstraties tegen de inval van de Sovjet-Unie in Tsjecho-Slowakije. De film is een Amerikaanse (!) komedie over de bemanning van een Russische onderzeeër die vastloopt aan de Amerikaanse kust waarna de Russen niet zo oorlogszuchtig blijken als de Amerikanen vrezen en er zelfs een verbroedering tussen beide partijen plaatsvindt.

□ FOTO PERSFOTOBUREAU 'T STICHT, SPAARNESTAD FOTOARCHIEF | HUA, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

breking tussen 1940 en 1945 - opgebouwde levenswerk, kort en klein slaan. Dát was anticommunisme. Ook de radiowinkel van de familie Van der Velde aan de Oudegracht werd grondig vernield. Volgens *De Waarheid* hadden de daders geroepen 'Nu op naar die rot-jood!' Het *Nieuw Utrechts Dagblad* constateerde dat de politie bij deze incidenten werkloos had toegekeken of de raddraaiers zelfs had aangemoedigd.⁸ Het *Utrechtsch Nieuwsblad*, het katholieke dagblad *Het Centrum* en het PvdA-dagblad *Het Vrije Volk* gaven de versie van de politie, *De Waarheid* klaagde op schrille tonen de politie aan, het *Nieuw Utrechts Dagblad*, een kopblad van *Het Parool*, gaf de meeste informatie van ooggetuigen.

Eerherstel

Ook de woning van het gemeenteraadslid A.C. de Vries waarin zich zijn vrouw en drie kinderen bevonden werd, terwijl de politie toekeek, bestormd door 'demonstranten voor het geteisterde Hongarije', zoals *Het Centrum* de reischoppers noemde. Aat de Vries (1915-2007) was tot 1960 in Utrecht vrijgesteld bestuurder en

het gezicht van de CPN. Toen hij wegens geldgebrek een andere baan moest zoeken, volgde mijn vader Barend Schreuders (1919-2001) hem op.

Bij diens beëdiging als raadslid liep de gemeenteraad, zoals eerder in 1957 bij het CPN-lid A.H.W. Dor, leeg ten teken van minachting. Gedebatteerd werd er aanvankelijk niet met hem, behalve toen hij uitriep: 'Ik sta hier niet als verdachte.' Hij vertelde dat PvdA-fractievoorzitter P.L. Hessing hem had toegebeten: 'Van een verdachte moet de schuld nog bewezen worden, in dit geval staat de schuld reeds vast.'

Ongetwijfeld was het stalinistische communisme een van de grootste catastrofes uit de geschiedenis. In de loop van de jaren zestig drong het besef door dat hier niet uit voortvloeit dat alle communisten misdadigers waren. We kunnen hen misschien halsstarrigheid of ideologische verblindings verwijten, maar geen beulsdaden voor de voeten gooien.

Bij het overlijden van Aat de Vries, die in de raad met de nek werd aangekeken, roemde burgemeester mr. A.H. Brouwer-Korff hem als een principieel, erudiet en aimabel man, met een enorme dossier-

kennis.⁹ Over mijn vader sprak de burgemeester bij zijn overlijden in 2001: 'Jarenlang was Barend Schreuders een zeer belangrijke spreekbuis van de Utrechtse werkende bevolking en een voorbeeld voor velen die links van het politieke midden stonden. Een begenadigd spreker, die onmiskenbaar zijn maatschappelijke sporen in Utrecht heeft nagelaten. Hij was ridder in de orde van Oranje Nassau en drager van de zilveren stadsmedaille. Zijn afscheid als raadslid ligt al twintig jaar achter ons, maar velen herinneren zich Barend Schreuders als eenvoudige, integere en vooral bevlogen persoonlijkheid. Met veel respect voor wat hij in de 21 jaar van zijn raadslidmaatschap voor Utrecht heeft betekend.'¹⁰

Ik had zelf de omslag naar het einde van de Koude Oorlog al ervaren toen het *Utrechts Jeugdparlement* mij in 1962 als communistische jongere toeliet. Burgemeester De Ranitz zette daarop alle politieke jongerenorganisaties uit het stadhuis, maar zij lieten zich de wet niet meer voorschrijven en kozen ervoor voortaan in Hotel Smits te vergaderen.¹¹ Korte tijd later maakten de opkomst van de studentenbeweging en de protesten tegen de oorlog in Vietnam duidelijk dat het klimaat was veranderd.

Nadat de CPN zich in 1964 had afgekeerd van de Sovjet-Unie begon een geleidelijk herstel. Zij vond aansluiting bij de naoorlogse protestgeneratie, bekritiseerde het stalinistische verleden en doorbrak het isolement uit de jaren vijftig. In 1978 overtrof de partij in de gemeente Utrecht met 4,6 procent haar score uit 1953. Zij was eind jaren zestig volledig geïntegreerd in het democratisch bestel en de Utrechtse Koude Oorlog was ten einde.¹²

CPN-raadslid Barend Schreuders krijgt bij zijn afscheid op 25 juni 1981 door burgemeester Vos-Van Gortel de versierselen opgespeld behorende bij de benoeming tot ridder in de Orde van Oranje Nassau.

□ FOTO HET UTRECHTS NIEUWSBLAD | HUA, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

Noten

- 1 Het district Utrecht van de CPN omvatte niet Amersfoort, dat tot district Gooi- en Eemland behoorde, wel de Gelderse gemeenten Tiel en Culemborg.
- 2 In de jaren zeventig liet de partij zowel Laros als Bastiaanse weer toe als lid, zij waren altijd gelovige communisten gebleven.
- 3 In een autobiografie heb ik mijn communistische verleden, ook dat van latere CPN-politicus, en mijn breuk met het communisme behandeld: Gijs Schreuders, *De man die faalde* (Amsterdam 1992).
- 4 In Amerika noemen ze mensen als ik 'Red Diaper Babies'. Onlangs las ik een boek van zo'n Amerikaanse generatiegenoot uit een communistisch nest die opgroeide in de McCarthy-tijd: Suze Rotolo, in de jaren zestig de geliefde van Bob Dylan (ik beroem me erop de eerste Dylan-fan in Utrecht geweest te zijn; hij sloot begin jaren zestig bij de traditie van folk songs van een communist als Woody Guthrie aan). Rotolo vertelt hoe zij opgroeide als outsider, in een situatie waarin alles zwart-wit scheen en de redding te vinden was in boeken lezen en nog eens lezen - zeer herkenbaar! Zie: Suze Rotolo, *A Freewheelin' Time* (Londen 2008).
- 5 Overigens heeft zijn moeder, een keurige sociaal-democraat, later hartelijk met mijn vader samengewerkt in de gemeenteraad, waar mevrouw Freriks grote waardering voor mijn vader had gekregen.
- 6 Archief Beeld en Geluid: NCRV, *De tijd staat even stil*, aflevering De Hongaarse furie, 17 mei 1994.
- 7 De reportages over de Hongarije-furie in *De Waarheid* zijn gebundeld in de brochure: [Jan Snellen] 4 november 1956. *Een waar verhaal over de straatteur tegen de C.P.N.* (Amsterdam 1957).
- 8 *Nieuw Utrechts Dagblad* 6 november 1956.
- 9 Op zijn gezag verzette de CPN zich als enige tegen de bouw van Hoog Catharijne.
- 10 Notulen vergadering Gemeenteraad Utrecht 28 juni 2001 en 5 juli 2007.
- 11 Het VVD-lid van de Tweede Kamer mr. J.M. Stoffels-Van Haaften zat het jeugdparlement voor en bleef dat doen na het exorcisme van jhr. De Ranitz.
- 12 Voor het vervolg kan men terecht in het door een Utrechts CPN-bestuurslid uit de jaren 70, historicus Ruud Soeter (1950-2000), bijeengebrachte archief: IISG, Archief CPN Distrikt Utrecht (collectie Ruud Soeter).

In 1956 waren Hongaarse vluchtelingen als slachtoffers van het communisme van harte welkom in ons land, al doen de toegelaten aantallen nu wat zuinig aan. Ook de Utrechtse autoriteiten en burgers zetten zich in voor hun opvang en integratie. Met wisselend succes.

Marvin Kerkhoven

Studeerde Politieke Geschiedenis aan de Universiteit Utrecht, is nu procescoördinator Informatievoorziening ROC Mondriaan (Den Haag).

De integratie van Hongaarse vluchtelingen in Utrecht

Na dertien dagen van opstand tegen de Sovjet-overheersing trokken op 4 november 1956 troepen van het Warschaupact Boedapest binnen. Bij de gevechten vonden naar schatting 2.500 Hongaarse burgers en 800 Sovjet-soldaten de dood.

□ WWW.NATO.INT

□ HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE KRANTEN

Aankomst van trein met Hongaarse vluchtelingen op het Centraal Station Utrecht, 17 november 1956.

□ FOTO L. HESSELS (NEDERLANDSE SPOORWEGEN) | HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

Nadat de Sovjet-troepen op 4 november 1956 de Hongaarse opstand neersloegen, vluchtten 200.000 Hongaren naar Oostenrijk. Dat land kon zo'n grote stroom vluchtelingen niet aan en de oproep van de Hoge Commissaris van de VN voor de Vluchtelingen aan andere landen kreeg gehoor. Nederland wilde er 3.300 toelaten en zou er in november en december 1956 uiteindelijk 2.853 opnemen. 280 kwamen in de provincie Utrecht terecht, van wie 134 in de stad Utrecht. Onder hen 20 studenten die ingeschreven konden worden aan de universiteit.

Opvang in Utrecht

De opvang van vluchtelingen in Utrecht geeft een goed beeld van de lokale (gemeentelijke) opvang in Nederland. Particulier initiatief en plaatselijk overheid waren, in samenwerking met de *Nederlandse Federatie voor Vluchtelingenhulp*, verantwoordelijk voor de definitieve vestiging van de vluchtelingen. Daartoe werd in de gemeente Utrecht het *Comité Utrecht Vluchtelingenhulp* opgericht, samengesteld uit vertegenwoordigers van diverse instellingen. Het comité had drie kerntaken: huisvesting, tewerkstelling en integratie van de Hongaarse vluchtelingen die zich in Utrecht vestigden. Onder hen waren relatief veel jongeren. De huisvesting en tewerkstelling van de vluchtelingen verliepen vrij soepel, het integratieproces bleek een grotere uitdaging.

Hoewel Nederland wel enige ervaring had met het opvangen van vluchtelingen, was die van de Hongaren een relatief nieuw fenomeen. Na de Tweede Wereldoorlog kwam er een grote stroom

gerepatrieerden uit Nederlands-Indië naar ons land. Deze mensen waren echter veelal 'halve Nederlanders', die de taal al spraken en een bepaalde band met Nederland hadden. Voor het overgrote deel van de Hongaren gold noch het een noch het ander. Bovendien kwamen ze uit een communistische samenleving die enorm verschilde van het leven in het kapitalistische en 'vrije' Nederland.

Árpád Orbán en Gyuri ('Djoeri') Halmos behoorden tot de vluchtelingen die in eerste instantie in Utrecht werden opgevangen. Orbán's vader had actief deelgenomen aan de opstand en werd door de communistische partij als onbetrouwbaar gezien, omdat hij geen lid was van de partij. Met zijn vrouw en twee zonen (Árpád en diens oudere broer) vluchtte hij naar Oostenrijk. Omdat het gezin bang was dat de Russen ook Oostenrijk zouden binnenvallen, kozen ze voor een land verder naar het westen. Via Utrecht kwam de familie Orbán in Den Bosch terecht. Árpád Orbán keerde later naar Utrecht terug en hij werd er in 1980 hoogleraar Vulgair en middeleeuws latijn en vanaf 1988 in Het Laat Latijn.

Gyuri Halmos vluchtte als 23-jarige in zijn eentje naar Oostenrijk. De student was geen politiek vluchteling, maar besloot te vertrekken omdat de dictatuur in zijn land hem afstootte. Hij koos ervoor om

naar Nederland te gaan, omdat hij er kennissen had. Halmos werd in eerste instantie opgevangen op het landgoed Heerewegen in Zeist. In november 2006, 50 jaar na de opstand, organiseerde hij een reünie voor de destijds daar opgevangen vluchtelingen.

Integratiecommissie

Het Comité Utrecht Vluchtelingenhulp vond het van groot belang dat de Hongaarse vluchtelingen goed zouden integreren in de Nederlandse samenleving. Het aanwijzen van *patroons* (vertrouwenspersonen) voor de vluchtelingen en het oprichten van een *Hongaars Centrum* waren enkele beoogde maatregelen om de integratie te bevorderen.

Het Comité stelde een speciale integratiecommissie in voor de realisering van de plannen. De leden moesten een keer per week spreekuur houden op het bureau van de Sociale Raad. Doel was de Hongaren te helpen, advies te geven, te bemiddelen en voorlichting te geven over huisvesting, werk en de distributie van kleding. De belangstelling voor het spreekuur, waar ook tolken aanwezig waren, was groot vanaf de start.

In maart 1957 vond de opening van het Hongaars Centrum plaats. Uitgenodigd waren onder meer de Hongaren met hun Nederlandse relaties, maar ook de chefs en de maatschappelijk werkers van de bedrijven. Ook Hongaren uit de omliggende gemeenten waren welkom. Het centrum groeide uit tot een belangrijke voorziening waar de integratie bevorderd werd door middel van ontspanning en vermaak, informatie en taallessen.

Het comité kon niet al haar plannen volledig realiseren. Het spreekuur in het Hongaars Centrum trok zoveel belangstelling dat het moeilijk was alle vragen en problemen af te handelen. Het lukte niet om voor iedere Hongaar een patroon te vinden. Uiteindelijk waren er alleen pleegmoeders voor de gezinnen, die konden helpen bij het oplossen van problemen. Árpád Orbán herinnert zich: 'Een vrouw die werkte bij Sociale Zaken van de gemeente kwam regelmatig langs om te kijken of bij ons thuis alles goed ging. Zij bracht mijn moeder in contact met een Hongaarse vrouw die in de jaren 30 naar Nederland was gekomen. Mijn moeder had veel steun van die mevrouw.'

Zout in de thee

De Hongaarse vluchtelingen waren tijdens de eerste maanden van de opvang vaak verbaasd over de Nederlandse gewoonten. Ze konden bijvoorbeeld niet wennen aan het vele koffie drin-

Gevlucht Hongaars gezin zet voet op Nederlandse bodem, 17 november 1956.

□ FOTO L. HESSELS (NEDERLANDSE SPOORWEGEN) | HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELDMATERIAAL

ken. Hongaren dronken hun koffie bovendien altijd zwart. Ook het eten werd raar gevonden: altijd maar weer die aardappelen met jus en in water gekookte groenten en maar één keer per dag warm eten.

Orbán: 'Veel Hongaren maakten de vergissing door zout in de thee doen, omdat ze het verwarden met de donkergrijze suiker die ze in Hongarije gewend waren.' Halmos: 'Het viel mij op dat je in Nederland niet zomaar, zoals in Hongarije, bij elkaar langs kon wippen.' Orbán beaamt dat: 'Wanneer ik een vriendje ophaalde om naar school te gaan, moest ik vaak in de gang wachten totdat hij en zijn familie klaar waren met het eten. Ik werd bijvoorbeeld niet aan tafel uitgenodigd.'

Nederlanders golden wel als gastvrij, maar een bezoek vond bij voorkeur plaats op afspraak. Het grote aantal auto's en de daarmee samenhangende drukte op straat waren voor de Hongaren ook nieuw. Verbazing was er over het geld dat Nederlanders uitgaven aan de inrichting van hun woningen, terwijl in de Hongaarse samenleving het huis pas op de derde plaats kwam, na kleding en eten.

Omdat het Hongaars en het Nederlands geen enkele taalverwantschap vertonen, vormde de taal voor veel vluchtelingen een flink probleem. Hoewel sommige Hongaren al snel een verbazingwekkend aantal Nederlandse woorden kenden en een eenvoudig gesprekje konden voeren, bleef het meeste wat ze hoorden of lazen vreemd en onbegrijpelijk. Halmos: 'Taal was een belangrijke voorwaarde om goed te kunnen integreren. Ik had dit probleem niet aangezien ik behoorlijk goed Engels en Duits sprak en zo dus gemakkelijk kon communiceren met de Nederlanders. Dit versnelde natuurlijk mijn integratieproces.'

Aan de ouders van Árpád Orbán werd al heel snel duidelijk gemaakt dat zoonlief naar school moest aangezien er in Nederland een leerplicht gold. Orbán: 'Ik werd in een klas gezet tussen

In de Julianahal van de Jaarbeurs worden bedden in gereed gebracht voor de opvang van vluchtelingen uit Hongarije.

□ FOTO PERSFOTOBUREAU 'T STICHT, SPAARNESTAD FOTOARCHIEF | HET UTRECHTS ARCHIEF, COLLECTIE BEELD-MATERIAAL

leerlingen en een leraar die de hele dag Nederlands spraken. Passend Hongaars studiemateriaal was er niet, dus ik moest me zien te redden met gebarentaal.'

De taalbarrière bezorgde veel Hongaren een gevoel van eenzaamheid. Sommigen wilden een andere werkring, omdat ze het gevoel hadden dat de Nederlandse arbeiders hen uitlachten en het steeds over hen hadden. Er konden makkelijk verwarring en misverstanden ontstaan. Conflicten kwamen gelukkig maar incidenteel voor, maar moeilijkheden waren er te over.

Ander arbeidsethos

De mening van een bedrijfsleider van een fabriek dat de meeste Hongaren modelarbeiders waren, werd door anderen gedeeld. Ze golden als ijverig en hardwerkend. Slechts een kleine minderheid was onwillig tot werken. Maar er kwamen wel verschillen in arbeidsethos aan het licht.

Achter het IJzeren Gordijn draaide alles om de arbeid en de Hongaar ontleende zijn morele bestaansrecht aan zijn productievermogen. Hard werken moest leiden tot productiviteitsverhoging en in de verre toekomst tot verwezenlijking van de communistische heilstaat. Het heden was minder belangrijk. Jonge Hongaren, die met deze gedachtegang waren opgevoed, wilden door hard te werken ook in het Westen hun bestaansrecht bewijzen.

Ze waren dan ook verbaasd dat er in Nederland een wettelijk vastgelegde achturige werkdag bestond. In Hongarije mocht iedereen - man of vrouw - zo lang doorwerken als hij of zij maar wilde, werkdagen van 16 of meer uur waren niet ongewoon. Dat

er in Nederland een grens gesteld was aan het aantal overuren, leidde onder de Hongaren tot verontwaardiging. Alles draaide toch om de arbeid en waarom mocht je dan niet extra verdienen door langer te werken? Ze hadden het geld immers hard nodig.

De onwil tot werken die hiervan bij sommigen het gevolg was, was geen teken van luiheid, maar van frustratie dat het 'recht' op arbeidsuren in het 'vrije' westen beperkter bleek dan ze in Hongarije gewend waren. Ook het begrip 'plichten' had voor de Hongaar een andere betekenis. Zelf verantwoordelijkheid dragen, had hij nooit geleerd, er was altijd voor hem gedacht en besloten.

Aan het Nederlandse systeem van arbeid en sociale voorzieningen moesten de Hongaren echt wennen. Dat werkgever en werknemer gemeenschappelijke afspraken maakten en dat je je salaris doorbetaald kreeg als je ziek was, waren onbekende fenomenen. De Hongaren die werk vonden in de Limburgse mijnen verbaasden zich over het grote verschil tussen bruto en netto loon en over de premies die ze moesten betalen voor de vele sociale voorzieningen.

Diepgeworteld wantrouwen

Lijsbehoud dwong de mensen in Hongarije de kunstmatige taal te spreken van het regime. Wie het liedje van de partij niet mee-

zong, verraadde zichzelf. Eigen gedachten en gevoelens konden niet worden geuit. In deze door de politiek bepaalde sfeer waren de jonge Hongaren opgegroeid.

Daarom zouden zij altijd liegen. Zij zouden altijd datgene zeggen, wat zij dachten dat als antwoord van hen verwacht werd. Halmos en Orbán eensgezind: 'Als kind werd je schizofreen opgevoed, op school werd je geïndoctrineerd, thuis zeiden jij en je ouders echter juist het tegenovergestelde, want we wisten allemaal dat wat je op school braaf opdreunde belachelijk was.'

De jonge Hongaarse vluchtelingen wisten niet wat democratie was. Zij waren anticommunisten, velen hadden voor de vrijheid gevochten, maar wat die vrijheid precies inhield wisten zij niet. Een maatschappij die niet door politiek bepaald was, organisaties die geen politieke achtergrond hadden, dat konden zij zich helemaal niet voorstellen. Ze stonden wantrouwend tegenover alles, ze konden zich niet voorstellen dat ergens niet een bepaalde bedoeling achter schuilde. Gyuri Halmos noemt daarom de 'geestelijke vrijheid' in Nederland als grootste verschil met het leven destijds in Hongarije. Halmos: 'Toen ik in Nederland op de radio constant allemaal gepraat hoorde, viel het me op dat iedereen in Nederland een eigen mening had en dat ook mócht hebben. Dat vond ik echt een wonder.'

Er was bij de Hongaren een wil tot vrijheid, maar de kennis van de vrijheid ontbrak. Ze moesten in het westen een nieuwe inhoud aan het leven geven, niet gericht op de collectiviteit, maar op de persoon en de waarde van ieder individu. Tegenover het Russische en daarvan afgeleide Hongaarse regime dat ze kenden, stond geen Westers regime, maar een democratie. Het begrip democratie kwam de Hongaren onwerkelijk voor.

Succes van de integratie

De Hongaar kon teleurgesteld kon zijn over het leven in Nederland. Hij had er vaak andere dingen van verwacht. Vooral voor Utrecht lijkt te gelden dat de betrokken instanties te weinig oog hadden voor de (geestelijke) behoeften van de vluchtelingen. Zo verdween begin 1958 het draagvlak voor het Hongaars Centrum, terwijl daarvan tot september 1957 nog druk gebruik gemaakt was. In andere steden was de betrokkenheid bij vergelijkbare instanties veel groter. Het *Comité Utrecht Vluchtelingenhulp* zocht de verklaring voor deze ontwikkeling in de psyche van de jonge ongeschoolde Hongaarse arbeiders die in Utrecht talrijker waren dan elders. Hun negatieve levensinstelling en het leven in een isolement zouden geleid heb-

Hongaarse vluchtelingen in Utrecht, november 1956.

□ FOTO W.L. STUIFBERGEN COLLECTIE SPAARNESTAD PHOTO

ben tot passiviteit en gelatenheid. Het kan ook zijn dat de verwachtingen van de Nederlanders over het aanpassingsvermogen van de Hongaren te hoog waren, ze waren er immers pas anderhalf jaar. Het is moeilijk vast te stellen hoe goed het gelukt is de vluchtelingen in Utrecht te laten integreren. Het integratiebeleid was vooral gericht op inzetbaarheid in de Nederlandse economie. Maar makkelijk aan het werk komen en een huis vinden - twee zaken die in het algemeen goed verliepen -, vormden geen garantie voor een goed sociaal leven en een geslaagde integratie. Daarvoor was kennis van de Nederlandse taal een nog grotere voorwaarde. Het leren daarvan bleek voor veel Hongaren een (te) lastige opgave. Een gevolg was dat velen van hen in een isolement geraakten. Voor een succesvol resultaat van het integratieproces waren het Comité en de diverse andere instanties ook afhankelijk van de bereidheid van de Hongaren zelf en die bleek niet bij iedere Hongaar even groot.

Ondanks dat is het gevoel dat Árpád Orbán schetst over zijn vlucht van Hongarije naar Nederland kenmerkend voor ieder andere vluchteling: 'In de trein van Oostenrijk naar Nederland voelde ik me al gelukkig, een hele last viel van me af. Om vervolgens, zodra we in Nederland waren, ook nog eens vrij rond te kunnen bewegen in de stad... het waren echt de gelukkigste maanden van m'n leven!' Ook bij Gyuri Halmos overheerst een positief gevoel over 'de heel brede betrokkenheid en enorme vrijgevigheid van zo goed als alle mensen in Nederland, van Koningin tot eenvoudigste burger, in een land waarin er na de oorlog en de Watersnoodsramp van 1953 nog niet echt sprake was van grote welvaart'.

Bronnen

Doesschate, Jan Willem ten, *Het Nederlandse toelatingsbeleid ten aanzien van Hongaarse vluchtelingen (1956-1957)* (Nijmegen 1985).

Het Utrechts Archief, toegangsnr. 821-7: Comité Utrecht Vluchtelingenhulp. Interview met Árpád Orbán en Gyuri Halmos, maart 2013.

Kerkhoven, Marvin, *De opvang van Hongaarse vluchtelingen in Utrecht 1956-1958*. Masterscriptie Universiteit Utrecht (Utrecht 2006).

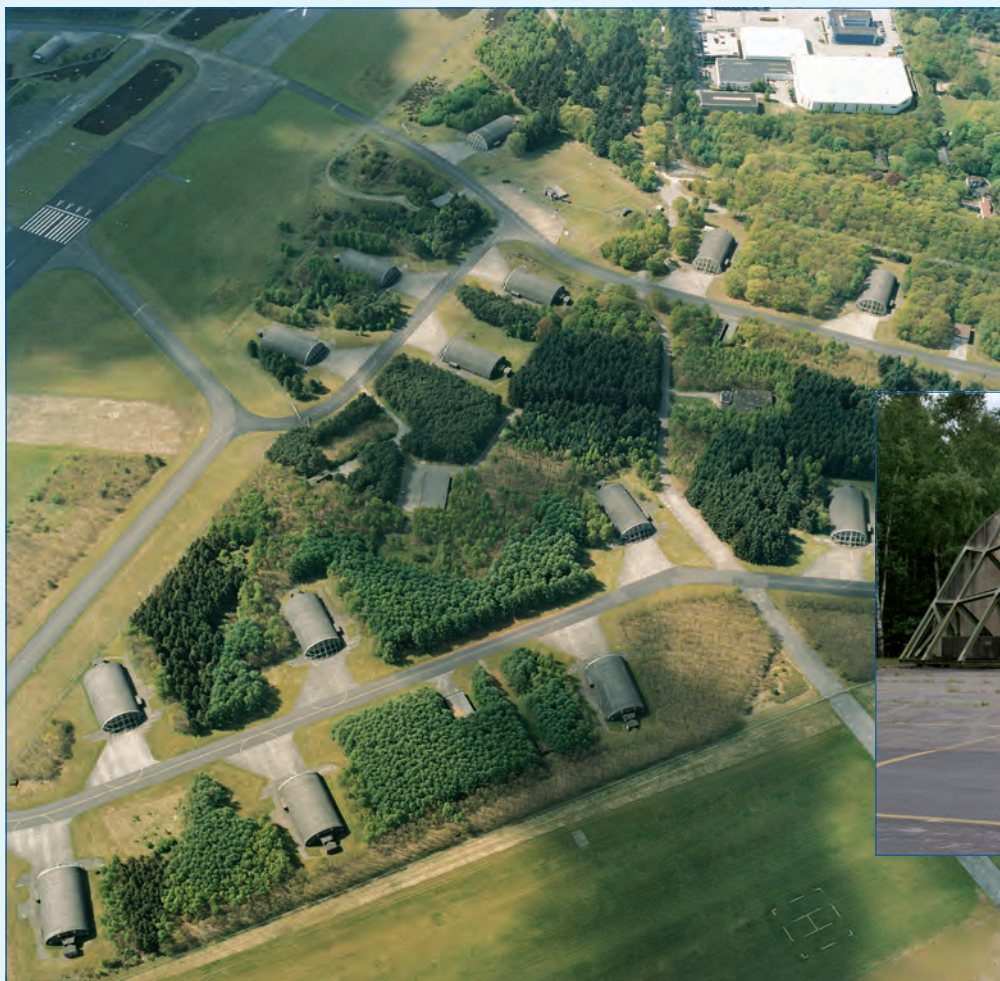
Soesterberg 1994: afscheid van de laatste Amerikaanse F-15's bij de Zulu-hal. Links twee vliegtuigshelters met gesloten schuifdeuren.

□ COLLECTIE NEDERLANDS INSTITUUT VOOR MILITAIRE HISTORIE, DEN HAAG

Vliegbasis Soesterberg: Utrechts

Op 12 november 2008 sloot 'vliegbasis' Soesterberg definitief haar poorten. Het zat er al een tijdje aan te komen: de basis was overbodig geworden, het IJzeren Gordijn bestond niet meer, de Koude Oorlog was voorbij. Er moest bezuinigd worden op het aantal vliegbases in Nederland, en Soesterberg - gelegen in een kwetsbaar en dicht bevolkt gebied - was een voor de hand liggende kandidaat.

De sluitingsceremonie op die dag werd opgeluisterd met een vliegshow. Voor het laatst konden de toeschouwers genieten van het gehak en gedreun van transport- en gevechtshelikopters - *Chinooks*, *Cougars*, *Apaches* - en het gebrul van *F15*-, *F16*- en *Phantom*-straalvliegtuigen. Maar ook van het vriendelijke ronken van een historische Fokker en een antieke Dakota. Ook de Koninklijke Luchtmachtkapel blies haar partijtje mee. Zo kwam een einde aan 98 jaar luchtvaarthistorie. Soesterberg geldt als de bakermat waar het ooit allemaal was begonnen: in 1910 opgezet door particulieren als 'vliegekamp' voor het geven van vliegdemostraties, vanaf 1913 militair vliegveld van de Luchtvaartafdeling - toen bestaande uit vier aviateurs en één vliegmachine -, en in

Kees Volkers

Historisch geograaf en schrijver.

De derde generatie Hardened Aircraft Shelters op Soesterberg (ca.1975) in vogelvlucht en vanaf de grond.

□ FOTO'S YOUR CAPTAIN LUCHTFOTOGRAFIE | JAN HOOSBEEK

bolwerk tegen de Russen

mei 1940 door de Duitsers getransformeerd tot een modern oorlogsvliegveld. In het laatste oorlogsjaar verwoestten geallieerde bombardementen een groot deel van de gebouwen; wat nog overeind stond werd door Duitse *Sprengkommando's* opgeblazen. Bij de bevrijding bood het vliegveld een desolate aanblik. Alleen het 'monument voor de gevallen kameraden' uit 1923 hadden de Duitsers in tact gelaten.

NAVO-vliegbasis

Na de oorlog werd er al snel begonnen met het herstel van de landingsbanen. De eerste gebruikers waren de Rijksluchtvaartschool die een vliegschool vestigde in Soesterberg waarvan de KLM gebruik maakte, en Prins Bernhard, die zijn privé-luchtvloot

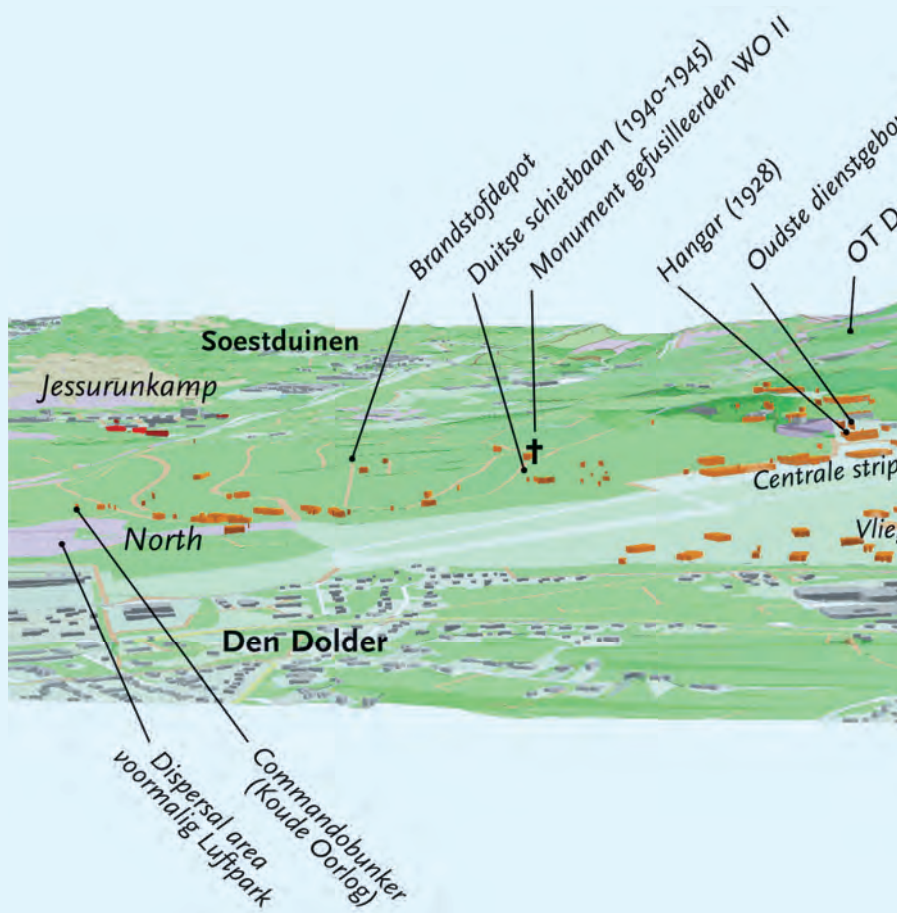
stalde in een van sloopmateriaal herbouwde hangar. De uitrusting van het vliegveld was uiterst gebrekkig. In november 1947 meldde de krant hoe de vertraagde Dakota van het prinselijk paar na een bezoek aan Londen om 18.45 uur op Soesterberg landde: 'Daar dit vliegveld niet van een zogeheten nachtverlichting voorzien is, fungeerde een auto als rijdend landingsbaken: zij markeerde met lichtstralen waar het vliegtuig moest dalen.'¹

De toekomst van het vliegveld was ongewis. Vanuit Jaarbeursstad Utrecht werd gelobbyd om Soesterberg te bestemmen voor het burgerluchtverkeer. Maar eind 1946 had de minister besloten dat Soesterberg zijn militaire functie zou behouden. Het jaar daarop verschenen de eer-

ste 'nieuwe' bouwwerken, waaronder zeven hangars die afkomstig waren van een Brits vliegveld en diverse dienstgebouwen. Soesterberg werd thuishaven van een squadron *Spitfires*, propellerjagers uit de Tweede Wereldoorlog.

Pas in 1949, toen Nederland het NAVO-verdrag ondertekende en zich had teruggetrokken uit Indonesië, kon serieus met de wederopbouw van de Nederlandse strijdkrachten worden begonnen. Voortaan diende ons land zich te conformeren aan de door de VS gedomineerde defensiepolitiek. Deze zou geheel in het teken komen te staan van het opbouwen van een militaire macht tegen het 'Rode gevaar'. Onder sterke druk van de Amerikanen werd ons defensiebudget opgeschroefd tot een kwart

van de nationale begroting, een ongeken-
kende portie in deze schrale tijden. Op 31 augustus 1951 kreeg Soesterberg de status van NAVO-vliegbasis. In dat jaar werden de eerste straalvliegtuigen op Soesterberg gestationeerd: de *Gloster Meteors*. Hiertoe was de hoofdstartbaan verlengd, waardoor deze de drukke Montgomeryweg tussen Soesterberg en Soest kruiste. Tot 1953 stonden hier verkeerslichten om te voorkomen dat voetgangers, fietsers of automobielen door een *Gloster Meteor* werden geschept. In juli 1953 kwam een nieuwe omleiding gereed, de huidige Van Weerden Poelmanweg; de Montgomeryweg werd afgesloten.² Een andere wens, de verzelfstandiging van de Luchtvaartafdeling, kreeg op 11 maart 1953 zijn beslag met de oprichting van de Koninklijke Luchtmacht. In deze jaren werd de vliegbasis flink uitgebreid met een nieuw hoofdgebouw

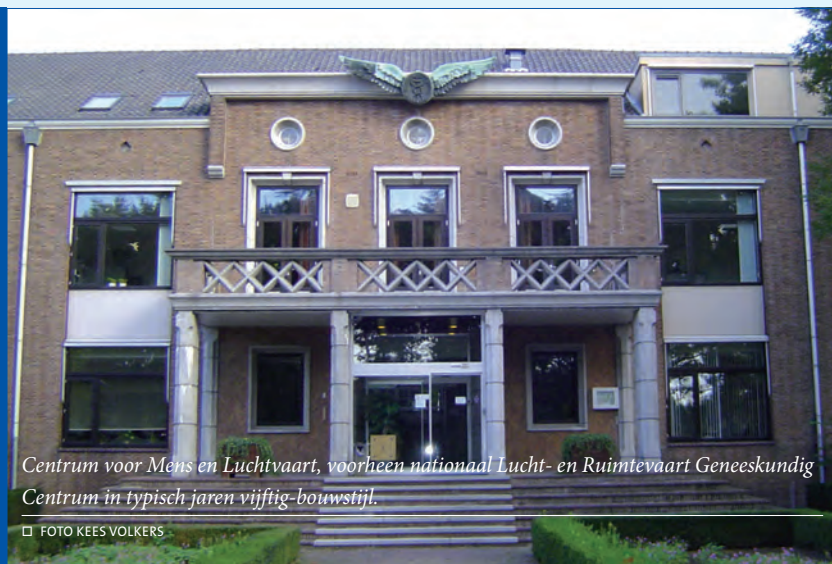
en diverse dienstgebouwen en loodsen. Inmiddels waren drie squadrons in Soesterberg gelegerd, die zowel over *Spitfires* als *Meteors* beschikten. Naast Soesterberg telde Nederland zeven andere militaire vliegbases.³

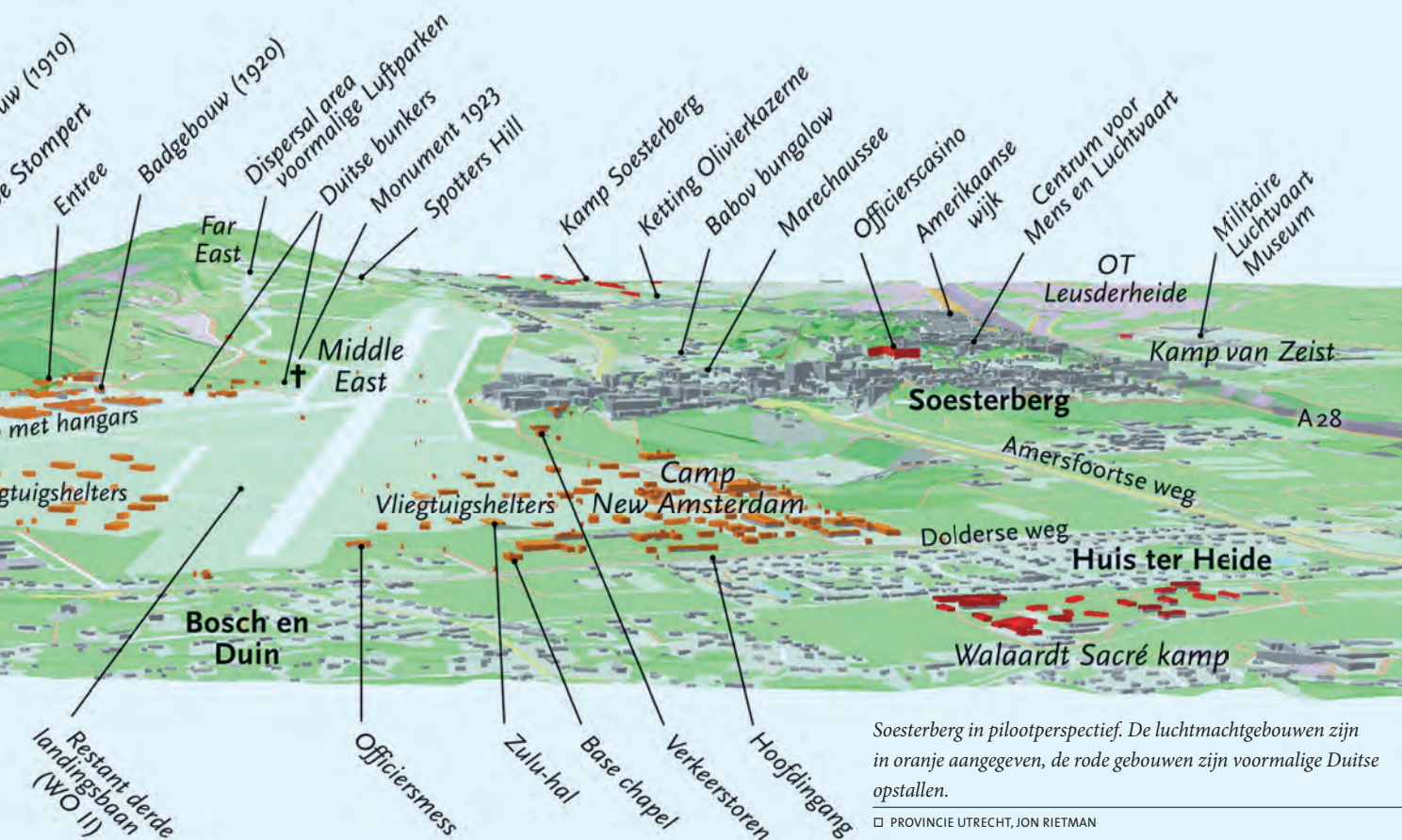
Door de geluidsbarrière

Op 16 juli 1953, om kwart voor vier in de middag, schrok de Heuvelrug op

van twee oorverdovende knallen. Voor het eerst was er boven Soesterberg een vliegtuig door de geluidsbarrière gevlogen: 'Het was de Hawker Hunter, het vliegtuig dat bestemd is om de Nederlandse meteors te gaan vervangen, dat met invlieger Neville Duke aan de stuurknuppel ergens tussen Amersfoort en Utrecht in de duik ging en door twee zware knallen aankon-

De periode tot 1954 stond in het teken van de wederopbouw en de herinrichting van het vliegveld voor de Nederlandse luchtstrijdkrachten. Het erfgoed uit deze tijd vinden we nu in het oostelijke deel van de vliegbasis, ook wel de *historic mile* genoemd. Hiertoe behoren hangars, de verkeerstoren en diverse dienstgebouwen in kenmerkende wederopbouwstijl. Het erfgoed uit de pioniersjaren en de Duitse periode is eveneens in dit deel vinden. Buiten de hekken van de vliegbasis verrees aan de Kampweg het Centrum voor Mens en Luchtvaart.

Soesterberg in pilootperspectief. De luchtmachtgebouwen zijn in oranje aangegeven, de rode gebouwen zijn voormalige Duitse opstallen.

□ PROVINCIE UTRECHT, JON RIETMAN

digde dat de snelheid van het geluid overtroffen was'.⁴ De Britse stuntvlieger was in Soesterberg ter voorbereiding van het grote NAVO-vliegfeest dat daar gehouden zou worden ter ere van het 40-jarig bestaan van de Nederlandse luchstrijdkrachten.

De wapenwedloop tussen oost en west manifesteerde zich in Soesterberg vooral door de steeds krachtiger en sneller wordende vliegtuigen. De *Gloster Meteors* waarover de luchtmacht in eerste instantie beschikte, waren logge bakbeesten vergeleken met hun opvolgers. Bovendien hadden ze een slechte reputatie, het aantal crashes was onvoorstelbaar hoog. Rond de vliegbasis werd het gevaarlijk. Op 15 juli 1953, de dag voordat Neville Duke boven Soesterberg door de geluidsbarrière vloog, scheerde een *Meteor* bij Bilthoven rakelings over de huizen om iets verderop neer te storten in een bassin van het gemeentezwembad, 'een tiental meters van de plaats waar de gemeentearbeider van Ettikhoven in het plantsoen aan het werk was'.⁵ De piloot had zich met zijn parachute in veiligheid gebracht,

maar De Bilt was aan een grote ramp ontsnapt. Op dezelfde pagina (!) werd vrolijk vooruitgeblikt op het NAVO-vliegfeest op Soesterberg, waaraan dat weekend meer dan 400 vliegtuigen zouden deelnemen.

Komst van de Amerikanen

Een nieuw tijdperk deed zijn intrede in 1954, toen naast de Nederlandse squadrons het Amerikaanse 512 *Fighter Day Squadron* in Soesterberg werd gelegerd (later 32 *Tactical Fighter Squadron*).

Daarvoor werd in de zuidwesthoek, op Zeister grondgebied, een eigen kampement gebouwd, dat *Camp New Amsterdam* werd gedoopt. De Amerikanen vlogen met een nieuwer type straalvliegtuig, de *F86 Sabre*. Slechts weinigen zetten vraagtekens bij de komst van de Amerikanen. Een wetsontwerp voor de komst van de Amerika-

Filmdiva Jayne Mansfield bezoekt Soesterberg in 1957 om het moreel van de daar gelegerde manschappen op te vijzelen.

□ COLLECTIE NEDERLANDS INSTITUUT VOOR MILITAIRE HISTORIE, DEN HAAG

Op 27 september 1958 stortte een straaljager - een T33 trainingsstraalvliegtuig van het Amerikaanse 32e squadron - neer in de achtertuin van Dolderseweg 52. Dit huis lag in het verlengde van de startbaan.

□ COLLECTIE GEMEENTEARCHIEF ZEIST

nen werd in de Eerste Kamer met 31 tegen 2 aangenomen (alleen de beide CPN-leden stemden tegen).⁶ In de pers verscheen een bericht dat in Soesterberg 'communistiche leuzen' waren geschilderd als *'Ami's go home'* en *'geen H-bom maar vrede'*. Verder was van anti-Amerikaanse sentimenten in de jaren 50 nog weinig te merken. Het aantal vliegbewegingen boven Soesterberg nam in deze periode nog

meer toe. Klachten over het vliegverkeer waren er al langer, maar nu kreeg de geluidsoverlast een totaal andere dimensie. Op de christelijke basischool, die in de jaren 1920 nog argeeloos nabij de vliegheide was gebouwd, was lesgeven onmogelijk geworden. Leerlingen werden zelfs op het schoolplein blootgesteld aan de turbulentie van de warmdraaiende straalmotoren.⁷ Met de verdere ontwikkeling van de

radartechniek werd het ook mogelijk om 's nachts te vliegen en ook dat moest natuurlijk geoefend worden boven Soesterberg. Met name voor 'de talloze rusthuizen, sanatoria en inrichtingen voor geesteszieken', die zich in de omgeving van Soesterberg bevonden vormde de 'rollende donder' een groot probleem. Maar ook het gemeentebestuur van Utrecht protesteerde. Van reglementering van de vliegpraktijken was in de begintijd nog nauwelijks sprake. Zo lezen we in het *Utrechtsch Nieuwsblad* van 23 juni 1955 dat die dag omstreeks half zes in de ochtend (!) een deel van de bevol-

Het erfgoed uit de tweede uitbreidingsperiode vinden we vooral op het westdeel van de vliegbasis: *Camp New Amsterdam*. Hier vinden we de Amerikaanse 'campus' met personeels- en dienstgebouwen, waaronder een kerk (*Base Chapel*). Onder de technische bouwwerken vallen een grote onderhoudshangar (1954) en de *Quick Reaction Alert Hangar*, beter bekend als de *Zulu-hal* (1959). Hier stonden permanent twee straaljagers klaar met warme motoren, zodat ze bij een alarmsituatie onmiddellijk het luchtruim konden kiezen. In het oostelijke gedeelte van het vliegveld treffen we uit deze periode onder meer een complex munitiebunkers aan ('iglo's'). Buiten de vliegbasis verzeiden onder meer luchtmachthallen in het Kamp van Zeist.

De Zulu-hal uit 1959.

□ FOTO BUREAU VOOR BOUWHISTORIE & ARCHITECTUURGESCHIEDENIS, UTRECHT

king van Utrecht, Bilthoven en De Bilt werd opgeschrikt door een geluid 'dat de indruk wekte dat een monstrueuze stofzuiger de straten leegzoog. Daarna volgde een daverende klap'.⁸ Deze oefeningen waren volgens de luchtmachtbevelhebbers echter noodzakelijk en onvermijdelijk.

Een hels kabaal

De overlast bereikte een nieuw hoogtepunt toen in 1956 de eerste *F100 Super Sabres* in Soesterberg arriveerden. Dit was het eerste vliegtuig dat ook in horizontale vlucht door de geluidsbarrière kon breken (ruim 1.200 km/uur). De toestellen waren uitgerust met 'nabranders', die een hels kabaal maakten. 'Het geluid van deze types heeft met 150 decibels de pijngrens bereikt', zo meldde het UN. 'Langzaamaan wordt de omgeving van Soesterberg onbewoonbaar'.⁹ Een actiecomité werd opgericht en een brief naar de koningin geschreven, maar het mocht niet baten. De minister toonde veel begrip voor de klachten, maar vanwege het grote nationale en internationale belang was sluiting van Soesterberg voor straalvliegtuigen ondenkbaar. Luchtmachtchef Den Toom poetste de klachten van tafel met het NAVO-belang: 'Als er een internationale oefening is kunnen wij moeilijk zeggen dat wij niet meedoen omdat de kippen van de leg raken'.¹⁰

Shelters van gewapend beton

In 1968 werden de Nederlandse straaljagersquadrons op Soesterberg opgeheven. Het Amerikaanse squadron zou echter tot 1994 in *Camp New Amsterdam* gestationeerd blijven. Een nieuwe bouw golf kwam na 1967 op gang als gevolg van de ervaringen in de Zesdaagse Oorlog tussen Israël en Egypte. Hierbij legden Israëlische gevechtsvliegtuigen in één snelle, gecoördineerde actie een groot deel van de Egyptische luchtmacht lam. Het toonde de kwetsbaarheid aan van *in flight line* opgestelde vliegtuigen (op een rijtje op het startplatform). Hierna werden alle NAVO-vliegbases voorzien van vliegtuigshelters, die bovendien verspreid over de vliegbasis lagen om de kwetsbaarheid te verminderen. Op Soesterberg verrezen

bij Camp New Amsterdam vanaf 1969 achttien van deze *hardened aircraft shelters*, halfronde bouwwerken met een schild van meters dik gewapend beton en met stalen schuifdeuren. Vanaf 1975 werden op het middenterrein nog eens zeventien shelters bijgebouwd, met betonnen schuifdeuren voorzien van stalen roosters. Uit deze periode dateert ook het zogenaamde *hush-house* (1969) waar straalvliegtuigen overdekt en beschermd konden proefdraaien.

In de jaren 1970 en 1980 bleef de vliegbasis zich uitbreiden en vernieuwen. Zo verrezen er naast talloze dienstgebouwen onder meer een nieuw brandstofdepot en een nieuwe commandobunker. Dat er wel degelijk met een aanval door de Russen rekening werd gehouden, blijkt uit de tientallen groeps- en persoonsschuilplaatsen, die het personeel moesten beschermen bij een luchtaanval of een nucleaire, biologische of chemische aanval. Tot in de periode 1987-1991 werden deze schuilbunkers gebouwd. Nog in 1992, drie jaar na de val van de muur, werd de *Avionics-bunker* opgeleverd: een nieuwe Amerikaanse commandobunker met muren van twee meter dik en dubbele stalen deuren. De bunker heeft als zodanig nooit meer dienst gedaan.

Erfgoed van de angst

Tijdens de Koude Oorlog breidde de 'vliegheide' bij Soesterberg zich uit tot een omvangrijk en steeds strenger bewaakt militair complex. Dit ging niet ongemerkt aan de bewoners van het vliegdorp voorbij. Naast positieve zaken - zoals werkgelegenheid - bracht de vliegbasis ook veel overlast met zich mee. Nu is Soesterberg een 'erfgoedplek' geworden, een plaats die herinnert aan een periode die getekend werd door angst voor de Russen en voor de atoombom, en door de snelle ontwikkeling van het straalvliegtuig. Een groot deel van de gebouwen en terreinen uit deze periode zal als Koude Oorlog-erfgoed behouden blijven. Dit is vrij bijzonder, maar uit historisch oogpunt volkomen gerechtvaardigd: het 'erfgoed van de angst' vormt de tastbare herinnering aan een buitengewoon belangrijke periode in onze geschiedenis.

Avionics-bunker, opgeleverd in 1992

□ FOTO BUREAU VOOR BOUWHISTORIE & ARCHITECTUURGESCHIEDENIS, UTRECHT

Hoewel de verhouding tussen oost en west zich in de jaren 1970 en 1980 leek te ontspannen, bleven beide machtsblokken stug doorgaan met versterken van hun defensiesysteem. Op Soesterberg was dat te merken aan de voortdurende bouwactiviteiten, die tot het vertrek van de Amerikanen in 1994 zijn blijven doorgaan. Overigens bleef Soesterberg tot het laatste moment volledig operationeel, omdat ze binnen de NAVO de status kreeg van reservebasis.

Noten

- 1 *Utrechtsch Nieuwsblad* (UN) 22 november 1947.
- 2 Het huidige fietspad dat de landingsbaan kruist, het Wethouder Lemmenpad, volgt het tracé van de oude weg.
- 3 De andere waren Leeuwarden, Twente, Deelen, Ypenburg, Gilze-Rijen, Eindhoven en Volkel. Hiervan zijn in 2013 alleen nog Leeuwarden, Gilze-Rijen en Volkel in gebruik.
- 4 UN 17 juli 1953.
- 5 UN 16 juli 1953.
- 6 De Eerste Kamer bestond tot 1956 uit 50 leden.
- 7 D. en W. Top, 1990.
- 8 UN 23 juni 1955.
- 9 UN 16 augustus 1956.
- 10 UN 3 november 1961.

Bronnen

Bureau voor Bouwhistorie en Architectuurgeschiedenis, *Vliegbasis Soesterberg - cultuurhistorische inventarisatie met waarderstelling* (Utrecht 2007).
Het Utrechts Archief, *krantenarchief Utrechtsch Nieuwsblad*.
Top, D. en W. Top, *Soesterberg van toen tot nu* (Alphen a/d Rijn 1990).
Volkers, Kees, *Geheim landschap, 200 jaar militairen op de Heuvelrug*. 2e uitgebreide druk (Utrecht 2009).

Oost-Europese interesse voor het Rijksarchief in Utrecht

*Enkele collecties uit het voormalig Rijksarchief
trokken tijdens de Koude Oorlog belangstelling
uit de DDR, Tsjecho-Slowakije en Polen en
leidden tot gedenkwaardige bezoeken over en
weer. Een korte terugblik.*

Het fonds van het Rijksarchief in Utrecht, dat in 1998 is opgegaan in Het Utrechts Archief, bevat een aantal archieven van grensoverschrijdend belang. Met name de aanwezigheid van de archieven van de Evangelische Broedergemeente (hernhutters) te Zeist (1735-1968) en van de voormalige Duitse keizer Wilhelm II (1918-1941) leidde tot bijzondere contacten.

Herrnhut, DDR

De Evangelische Broedergemeente (EBG) te Zeist was van oudsher zeer verbonden met de Broederuniteit in Herrnhut, gelegen in het oostelijk deel van Duitsland. De Duitse graaf Ludwig von Zinzendorf had in 1722 op zijn landgoed in de Lausitz vluchtelingen opgenomen uit Moravië, waar zij onder zijn toezicht een nederzetting stichtten met de naam Herrnhut. Van daar uit werden in de daarop volgende decennia nieuwe gemeentes elders gesticht, waaronder in Zeist. De Broedergemeente verspreidde zich door missionering over de gehele wereld. In 1793 werd de *Sociëteit tot Voortplanting des Evangeliums* (later *Zeister Zendingsgenootschap*) opgericht.

De archieven van deze gemeente en het Zeister Zendingsgenootschap kregen een plaats in het Rijksarchief, nadat een uitslaande brand in 1967 het gebouwencomplex van het broederhuis te Zeist in de as had gelegd. De belangstelling vanuit de wetenschappelijk wereld voor deze archieven was groot: (kerk)historici, theologen, sociologen, cultureel antropologen en taalkundigen uit vele landen raadpleegden het archief, waaronder ook collega's uit de Deutsche Demokratische Republik en Tsjecho-Slo-

wakije. Maar verreweg de meest intensieve contacten onderhield het Rijksarchief met de Uniteitsdirectie van de Broedergemeente, die nog steeds was gevestigd in Herrnhut, toen deel uitmakend van de DDR.

Zusters in kotomisi

In 1974 richtte het Rijksarchief een tentoonstelling in over de hernhutters in Nederland met de titel *Erfgoed van Herrnhut*. Een aantal te tonen objecten bevond zich in Herrnhut, waarvoor de medewerking van het bestuur van de Broederuniteit nodig was. Rijksarchivaris C. Dekker en ondergetekende reisden 'embedded' met een groep Nederlandse gemeenteleden (voor de helft bestaand uit Surinaamse broeders en zusters) af naar Herrnhut om te overleggen en afspraken te maken over het transport. De inwoners van Herrnhut keken hun ogen uit op de in *kotomisi* (traditionele klederdracht) uitgedoste Surinaamse zusters, terwijl wij onze stukken voor de expositie uitzochten en afspraken maakten. Het transport later dat jaar verliep *reibungslos*, wat we niet direct hadden verwacht. Onze ideeën gingen nog verder: voor de opening van de tentoonstelling wilden wij graag bisschop (een zuiver pastorale titel) Günther Hastings uitnodigen. Deze was geboren in Zeist en daar naar school gegaan, maar was sinds zijn vertrek in 1923, toen 10 jaar oud, niet meer in Nederland geweest. Hij sprak voortreffelijk Nederlands (dat hij via de Wereldomroep op peil probeerde te houden), zij het met het idioom en de dictie van de jaren 20. Hij kreeg de vereiste toestemming 24 uur vóór vertrek, een pesterijtje waaraan hij als vertegenwoordiger van een kerkgenootschap ondertussen wel gewend was. Een andere pesterij bedoeld om het vrijelijk reizen in het Westen te ontmoedigen was de beperking van de Westerse valuta die men mocht meenemen (ik meen 5 Westmark per dag, maar het kan ook voor het gehele verblijf zijn geweest). Maar door de broedergemeente te Zeist en het Rijksarchief werd hem met zijn vrouw het naoorlogse Nederland getoond, dat zoveel anders was dan het land dat hij zich nog herinnerde. De meeste indruk op hem maakte de verlichting van het knooppunt Oudenrijn, dat toen net was heringericht als ongelijkvloerse kruising.

Bezoek van een delegatie van de Evangelische Broedergemeente uit Zeist en Suriname, onder wie ook Huib Leeuwenberg (bovenaan de trap, met snor) en rijksarchivaris Cees Dekker (direct achter hem), aan het Uniteitshuis in Herrnhut (Oost-Duitsland), april 1973.

□ PRIVÉCOLLECTIE AUTEUR

De contacten met Herrnhut en occasioneel met andere Oost-Duitse gemeenten zijn sindsdien een constante gebleven in het verkeer met de DDR.

Verdachte bagage

Behalve met Oost-Duitsland waren er ook contacten met Tsjecho-Slowakije. De stichters van de gemeente te Herrnhut kwamen oorspronkelijk uit Moravië; later ontstonden hier kleine gemeenten van de hernieuwde Broederuniteit. Voor een bundel over de broedergemeente naar aanleiding van de tentoonstelling was dan ook de medewerking gevraagd van twee Tsjechische specialisten, Amedeo Molnár en Adolf Vacovský. Het toesturen van de kopij gaf geen moeilijkheden. In 1975 werd het uitgegeven. Maar de aflevering van een aantal auteursexemplaren, waarvoor ik een vakantie naar Praag wilde benutten, bracht toch nog onverwachte problemen met zich mee. Toen ik mij aan de Tsjechische grens meldde met tien auteursexemplaren vond de dienstdoende grenswacht dat maar verdacht. Misschien had hij wel te maken met een potentiële spion. Nadat ik drie keer had uitgelegd waarvoor die boeken dienden, werd er voor de zekerheid naar Praag gebeld voor nadere instructies. Na uren oponthoud kwam men tot de slotsom dat ik toch minder schuldig was dan ik er uitzag en werden wij doorgelaten mét de tien boeken. Later hoorde ik in Praag dat na de mislukte Praagse lente de grenswachten waren vervangen door fanatieke opportunisten, die niet uitblonden in intelligentie en vriendelijkheid.

Een originele manier om contact te leggen met een westerse instelling (wellicht om het de censuur extra moeilijk te maken) werd toegepast door een in de oorspronkelijke Hussitische broederschap uit Moravië geïnteresseerde

briefschrijver, waarvan ik mij de naam niet meer herinner, evenmin als het onderwerp. Hij richtte zich tot het Rijksarchief in het Latijn, omdat hij naar hij schreef het Engels en het Duits niet voldoende machtig was. Zoiets wilden wij niet op ons laten zitten, dus werd een antwoord geconcipeerd, nagekeken en verzonden. Volgens mij is daarop geen antwoord gekomen, want ik kan mij geen nieuwe brief in het Latijn herinneren.

Interesse voor Wilhelm II

Een ander archief dat tot contacten leidde met de andere zijde van het IJzeren Gordijn was het archief van de ex-keizer Wilhelm II. Deze was in november 1918 na de verloren Eerste Wereldoorlog, toen duidelijk werd dat een Revolutie in Duitsland zijn positie onmogelijk maakte, afgetreden en had een goed heenkomen gezocht in Nederland. Hier kocht hij het Huis Doorn, waar hij tot zijn dood in 1941 het verdriet om zijn verloren keizerrijk zou afreageren met het vellen, zagen en in stukjes hakken van bomen. Vanuit Doorn ondernam hij van alles om zijn keizerskroon terug te winnen. Hij werd echter afgetroefd door Hitler en diens trawanten, die hem gebruikten zolang het hun voordeel opleverde, maar hem lieten vallen, nadat zij hun doel hadden bereikt.

Een ongelukkige blunder in juni 1940 - een telegram aan Hitler waarin hij hem feliciteerde met de overgave van

Presentatie van de catalogus van de Muziekcollectie van de Evangelische Broedergemeente in Zeist, in het kerkje van de Broedergemeente, 1987. Op de eerste rij onder anderen rijksarchivaris Cees Dekker (geheel links), de ambassadeur van de DDR en algemeen rijksarchivaris Ton Ribberink.

□ HUA, ARCHIEF RIJKSARCHIEF

Frankrijk - was voor de Nederlandse regering mede aanleiding om na de (Tweede) Wereldoorlog Wilhelms bezittingen als vijandig vermogen te confisqueren, met inbegrip van zijn persoonlijk archief. Vanaf dat moment was zijn schriftelijk nalatenschap dus rijkseigendom. Het archief heeft lange tijd opgeslagen gelegen in de vochtige kelders en op de zolder van het poortgebouw van Huis Doorn, van waar het in 1975 werd overgebracht naar het Utrechtse Rijksarchief. De brieven, dagboeken en aantekeningen over de verloren oorlog waren voor de naoorlogse geschiedschrijvers *gefundenes Fressen*. De wijze waarop de gegevens uit het archief door de onderzoeker werden geïnterpreteerd werd uiteraard sterk beïnvloed door diens ideologische overtuiging..

De belangstelling voor Wilhelm kwam vooral vanuit Duitsland, dat tot 1990 nog bestond uit twee staten: de Bundesrepubliek en de DDR. Vanuit het westen meldde zich een Hohenzollern, kleinzoon (of achterkleinzoon?) van de keizer, kunsthistoricus van professie. Hij mocht twee weken doorbrengen in het depot en liet als dank bij zijn vertrek twee flessen champagne achter. Uit de DDR was een dergelijke geste niet gauw te verwachten, dus toen prof. Willibald Gutsche uit Erfurt zich meldde, werd hij geheel volgens de regels naar de studiezaal verwezen.

Genosse Gutsche

Prof. Gutsche, met zijn leren jasje en partijspeldje al van verre te herkennen als een *Genosse*, heeft twee keer het Utrechts archief gedurende enkele weken bezocht in ver-

band met een door hem te schrijven biografie van ex-keizer Wilhelm, uiteraard naar marxistische snit. Hij leek nogal met zijn ziel onder de arm rond te lopen, blij met ieder contact buiten werkuren. Om die reden sprak ik hem af en toe aan en heb hem een of twee keer thuis uitgenodigd. Hij bleek niet onsympathiek en ook geen ideologische door-drammer. Later heb ik hem nog eens opgezocht in Erfurt, waar hij mij de stad liet zien.

Op zekere dag liet hij ons een brief zien, gericht aan de ex-keizer door een zekere Otto Runge, die zich bekend maakte als een van de moordenaars van Karl Liebknecht en Rosa Luxemburg, leiders van de revolutionaire *Spartacusbond*. De keizer, die niet op zijn achterhoofd gevallen was, al doet het beruchte Hitler-telegram van 1940 anders vermoeden, had eigenhandig bovenaan geschreven: 'Unbeantwortet lassen'. Kennelijk achtte hij het op dat moment (1928) niet opportuun te worden geassocieerd met de plegers van een politieke moord op zulke bekende persoonlijkheden.

De onfortuinlijke Gutsche had de pech dat zijn boek gereed kwam op het moment dat de DDR ineensloot, de partij in haar val meesleurend. Wegens het wegvallen van een door de autoriteiten bevorderde afzet waren de mogelijkheden tot publicatie minder geworden. Wel verscheen in 1991 een verkorte uitgave, evenals in datzelfde jaar een publicatie over Wilhelm in zijn Hollandse jaren (1918-1941). De rijksarchivaris hield er nog een uitnodiging aan over om als gast aanwezig te zijn bij de viering van het veertigjarig bestaan van de socialistische heilstaat, ongetwijfeld op instigatie van prof. Gutsche. Het was een uitnodiging voor een dodenbal. Daar is hij toch maar niet op ingegaan. Een jaar later was de DDR zo goed als overleden. Korte tijd later zou prof. Gutsche met een zelf gekozen dood volgen.

Voor de wetenschappelijke contacten tussen het Rijksarchief en Oost-Europa waren de verhoudingen eindelijk genormaliseerd.

Agenda en berichten

Vereniging

Historisch Café

Peter Sprangers, secretaris van de stichting Historische Kring Tolsteeg-Hoograven, houdt op *vrijdag 14 juni* een lezing met als thema 'Utrecht Zuid: 600 jaar bouwmarkt'. Tolsteeg en Hoograven hebben in de loop der eeuwen een grote diversiteit aan bouwmaterialen aan de stad geleverd, zoals vloer- en daktegels. *Het Historisch Café vindt plaats op de eerste verdieping van het Bartholoméus Gasthuis, Lange Smeestraat 40. Toegang is gratis, zaal open vanaf 17.00 uur.*

Excursie Rosarium

Op *woensdag 26 juni* vindt er een excursie plaats rond het Utrechts Rosarium, 100 jaar geleden als eerste openbaar toegankelijk rozenpark in Nederland door de Vereniging *Nos Jungunt Rosae* aangeboden aan de gemeente Utrecht. Gids is Rudo den Hartog, auteur van het boekje *Het Utrechts Rosarium. Een cultuurhistorische wandeling* (Uitgeverij Matrijs). Behalve het Rosarium zelf wordt tijdens de excursie ook stil gestaan bij onder andere de Heilig Hartkerk, de villa van K.P.C. de Bazel aan de Oudwijkerlaan en het monument voor gevallen verzetsstrijders aan de Prinses Marijkelaan. De wandeling start om 13.00 uur bij de ingang van het Rosarium aan de Prinsesselaan en duurt circa 75 minuten.

Telefonisch opgeven bij Anne Marie Molensky op maandag 24 juni tussen 16.00-18.00 uur: (030) 258 11 20 (s.v.p. niet inspreken op de voicemail). Deelnamekosten € 5,- per persoon.

Consoleboekje nog gratis

Het mooie, ter gelegenheid van het 90-jarig bestaan van de vereniging, uitgegeven boekje *De lantaarn spreekt* met een beschrijving van alle lantaarnconsoles langs de grachten is voor leden nog gratis af te halen, onder andere bij Het Utrechts Archief, Hamburgerstraat 28. Zie de bon bij de brief over de lustrumactiviteiten die u eerder ontving van het bestuur of neem contact op met het secretariaat: secretariaat@oud-utrecht.nl

Aanvulling nummer 2

Tot onze spijt is in het artikel 'Driehonderd gulden per vrijgelaten slaaf' in het vorige nummer van Oud-Utrecht een noot weggelaten. Die vermeldde dat de alinea over de huisslavin Sitie is gebaseerd op onderzoek en teksten van Alexander Raat en dat de auteur hem dankt voor zijn bereidwillige medewerking aan dit artikel.

Andere organisaties

Open Tuinendag

Op *zaterdag 29 juni* vindt de derde Open Tuinendag plaats in de Utrechtse binnenstad. Ruim 40 tuinen van particulieren, musea en andere instellingen zijn op die dag te bezoeken. Voor het eerst doen enkele bijzondere tuinen in de noordelijke binnenstad mee. *De tuinen zijn tussen 10.00 en 17.00 uur te bezoeken op vertoon van een passe-partout bestaande uit een programmaboekje, een beschrijving van iedere locatie en een plattegrond met looproute.*

Het passe-partout kost €12,50 is onder meer te koop bij de VVV Utrecht, Domplein 9. Het kan ook tevoren besteld worden: 0900 128 87 32 of via infovvv@toerisme-utrecht.nl. Zie ook: www.open-tuinendagutrecht.nl.

Gidsen gezocht

Twaalf binnenstadskerken openen deze zomer *vanaf 28 juni tot 15 september* hun deuren voor het publiek. Vanwege de ruimere openingstijden heeft de organisator Kerken Kijken Utrecht veel nieuwe gidsen nodig om vragen van bezoekers te beantwoorden en een oogje in het zeil te houden.

Wie interesse heeft en houdt van Utrecht, geschiedenis en cultuur, kan een kijkje nemen op de site van KKKU (www.kerkenkijken.nl) en zich via de site, telefoon (06 282 622 23), e-mail (g.irrgang@tele2.nl) of post (Boomstede 283, 3608 AN Maarssen) opgeven. Voor nieuwe gidsen is er een introductieprogramma, een feestelijke opening en afsluiting van het seizoen, een gratis jaarlijkse excursie en de mogelijkheid om buiten het seizoen lezingen en activiteiten bij te wonen. Gidsen van buiten de stad krijgen een reisvergoeding.

Colofon

Tweemaandelijks tijdschrift - 86e jaargang nr. 3 / juni 2013 / ISSN 1380-7137

Deadline agenda nummer 4: 1 juli 2013

Een uitgave van de Vereniging Oud-Utrecht, vereniging tot beoefening en verspreiding van de kennis der geschiedenis alsmede het waken over het behoud van het cultureel erfgoed van stad en provincie Utrecht.

Losse nummers prijs: € 5,00. Verkrijgbaar bij Het Utrechts Archief Hamburgerstraat 28, Selexyz Broese Stadhuisbrug 5, Bruna Nachtegaalstraat 83, Bruna Zevenwouden 220, Museum Catharijneconvent Lange Nieuwstraat 38 en Utrecht Toerisme Domplein 9.

Redactie Maurice van Lieshout (eindredactie), Leen Dorsman, Elisabeth de Ligt, Marion van Oudheusden, Joyce Pennings, Pierre Rhoen, Bettina van Santen, Kaj van Vliet.

Redactieadres Postbus 131, 3500 AC Utrecht / redactie.tijdschrift@oud-utrecht.nl

Bijdragen Sturen aan de redactie. Aanlevering via e-mail. Maximale omvang is 2.500 woorden incl. noten en literatuuropgave. Auteurs wordt gevraagd zich te houden aan de redactionele richtlijnen, verkrijgbaar via de redactie of in te zien op de website. Illustratiesuggesties zijn zeer welkom.

Ontwerp Jeroen Tirion [BNO], Utrecht **Druk** Roto Smeets Grafiservices

Vereniging Oud-Utrecht - Voorzitter H.A.H.A. (Heins) Willemsen **Secretariaat** Postbus 91, 3500 AB Utrecht / tel: 0647 980 928 / secretariaat@oud-utrecht.nl **Penningmeester** Postbus 91, 3500 AB Utrecht **Ledenadministratie** ING-bank 575 520, Zoetermeer. U kunt zich opgeven door te schrijven naar Oud-Utrecht, Leiwater 67, 2715 BB Zoetermeer. *Opzegging van het lidmaatschap dient schriftelijk te geschieden bij de ledenadministratie vóór 1 december.* **Contributie** € 30,- per jaar (huisgenootlidmaatschap € 12,50 / jongeren tot 26 en U-pashouders € 17,50 / bedrijven € 50,-).

Leden van wie het e-mailadres nog niet bekend is, wordt verzocht dit door te geven aan ledenadministratie@oud-utrecht.nl.

Utrechtse Buitendag

15 juni 2013

Na het feestweekend van 16 en 17 maart zet de Vereniging Oud-Utrecht de lustrumactiviteiten voort op 15 juni met een bezoek aan Zeist en Soesterberg.

Programma

Ontvangst (09.00 uur), lunch, borrel en lezingen vinden alle plaats in Hotel Theater Figi in Zeist.

- Ochtend - Inleidingen over de geschiedenis van het Zeisterbos (Hans Zijlstra) en over het herstel van de Bossloot, een oude sprengenbeek (Hans Havers). Aansluitend rondleidingen in het Zeisterbos
- Middag - Inleidingen over de geschiedenis van de vliegbasis Soesterberg (Kees Volkers) en over de plannen voor de nieuwe inrichting van het terrein van de voormalige vliegbasis (Chris Bakker). Aansluitend verkenning van het terrein per bus en te voet.
- Afsluiting - Borrel in het atrium van Hotel Figi waar een historische foto-expositie te zien is, georganiseerd door het Zeister Historisch Genootschap.

Aanmelding: alleen voor leden. Op de website kunt u zien of er nog plaatsen beschikbaar zijn: www.oud-utrecht.nl/agenda.

Oud@Utrecht⁹⁰

Wordt lid of maak een ander lid!

Voor slechts € 30,- per jaar wordt u lid of kunt u iemand daarvoor opgeven.

Meer informatie

Kijk op www.oud-utrecht.nl of stuur een email: ledenadministratie@oud-utrecht.nl

hart
voor
historie
en
cultureel
erfgoed
in
Utrecht

Projectontwikkeling
Bemiddeling
Verhuur
Bouw

LISMAN
EN **LISMAN**
BOUW & VASTGOED

Laan van Vollenhove 2925 Zeist • +31 (0) 30 69 5 66 44 • www.lismanenlisman.nl